

**Б. Н. ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ - СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ**  
**К. КАРАСАЕВ АТЫНДАГЫ БИШКЕК ГУММАНИТАРДЫК**  
**УНИВЕРСИТЕТИ**

**Диссертациялык кеңеш Д 08.23.672**

**Кол жазма укугунда**

**УДК: 314.174(575.2)(043.3)**

**АТТОКУРОВА АЛМАГУЛЬ ТОКТОСУНОВНА**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ ГЕНДЕРОЛОГИЯНЫ ЖАНА**  
**ФЕМИНОЛОГИЯНЫ ӨНУКТУРУУДОГУ КОЙГОЙЛОРДУ**  
**ИНСТИТУЦИОНАЛДЫК ЖАНА СТАТИСТИКАЛЫК ТАЛДОО**

**08.00.07- эмгек экономикасы жана демография; 08.00.12 –**  
**бухгалтердик эсеп жана статистика**

Экономика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу  
учун диссертациянын  
**авторефераты**

**Бишкек-2024**

## ЭМГЕКТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

**Диссертациянын темасынын актуалдуулугу.** Кыргызстан эл аралык коомчулуктун бир бөлүгү болуп саналат жана анын гендердик теңчиликти камсыз кылуу боюнча милдеттенмелери аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жок кылуу боюнча БУУнун Конвенциясы (CEDAW) сыяктуу бир катар эл аралык документтерде бекитилген. Кыргыз Республикасындагы ( КР ) гендерология жана феминология чөйрөсүндөгү кырдаалды талдоо бул милдеттенмелердин аткарылышын жана эл аралык стандарттардын улуттук практикага интеграцияланышын баалоого мүмкүндүк берет. Гендерология жана феминология темасы азыркы дүйнөдө, анын ичинде Кыргызстанда барган сайын актуалдуу болуп баратат. Гендердик теңчилик жана аялдардын укуктарын кеңейтүү кыймылы менен байланышкан глобалдык өзгөрүүлөрдүн контекстинде бул маселелерди изилдөө өзгөчө актуалдуу болуп калат.

Кыргыз Республикасында , башка көптөгөн өлкөлөрдөй эле, экономиканы, саясатты, билим берүүнү жана саламаттыкты сактоону кошкондо, жашоонун ар кандай чөйрөлөрүндө олуттуу гендердик диспропорциялар бар. Теңчиликти камсыз кылууга багытталган мыйзамдык чараларга карабастан, иш жүзүндөгү натыйжалар көп учурда жетишсиз бойдон калууда. Бул контекстте гендер жана феминология жаатындагы көйгөйлөрдү жана жетишкендиктерди талдоо бар болгон тоскоолдуктарды жана аларды жеңүү жолдорун тереңирээк түшүнүүгө көмөктөшөт.

Гендердик изилдөөлөрдү жана феминологияны өнүктүрүү гендердик теңчилик маселелери менен алектенген илимий борборлор, билим берүү программалары жана коомдук уюмдар сыяктуу институционалдык структураларды түзүүнү жана бекемдөөнү талап кылат. Кыргызстанда бул багытта алгылыктуу өзгөрүүлөр бар, бирок институттук колдоо дагы эле күчөтүлүп, системалаштырылууга муктаж.

Статистикалык маалыматтарды чогултуу жана талдоо өлкөдөгү гендердик мамилелердин учурдагы абалын жана динамикасын түшүнүү үчүн негизги болуп саналат. Статистикалык талдоо аялдардын иш менен камсыз болушу жана эмгек акынын деңгээли, саясий катышуу, билимге жана саламаттыкты сактоого жеткиликтүүлүк жана аялдарга карата зомбулуктун деңгээли сыяктуу конкреттүү маселелерди жана тенденцияларды аныктай алат. Ишенимдүү жана дезагрегацияланган маалыматтардын болушу гендердик теңчиликти жакшыртуу боюнча эффективдүү саясатты жана программаларды иштеп чыгууда маанилүү роль ойнойт.

гендерологиянын жана феминологиянын өнүгүшүнүн институционалдык жана статистикалык аспектилерин изилдөө актуалдуу болуп саналат. Ал актуалдуу маселелерди илимий түшүнүүгө гана салым кошпостон, гендердик теңчиликти жана аялдардын укуктарын кеңейтүүнү жакшыртуу боюнча сунуштарды киргизүү үчүн негиз болуп саналат.

**Диссертациянын темасынын артыкчылыктун илимий багыттар, негизги илимий программалар (долбоорлор), окуу жана илимий мекемелер тарабынан аткарылуучу негизги изилдөө иштери менен байланышы.**

Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясын, Кыргыз Республикасынын 2030-жылга чейин гендердик теңчиликке жетишүү боюнча Улуттук стратегиясын, Кыргыз Республикасынын гендердик теңчиликке жетишүү боюнча Улуттук стратегиясын, 2018-2022-жылдар мезгили, 2035-жылга чейинки мезгилге Кыргыз Республикасынын экономикасын өнүктүрүүнүн инновациялык модернизациялоо концепциясы, ПРООНдун “Кыргыз Республикасына комплекстүү узак мөөнөттүү миграциялык саясатты иштеп чыгуу” долбоору, Кыргыз Республикасын өнүктүрүү программасын мезгил 2018-2022-жылдарга “Биримдик, ишеним, түзүү”, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-2030-жылдарга калктын саламаттыгын сактоо жана саламаттыкты сактоо тутумун өнүктүрүү боюнча “Дени сак адам – өнүккөн өлкө” программасы, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде, А.А.Асанова атындагы Менеджмент жана бизнес институтунун илимий-изилдөө программаларынын планына ылайык иш жүргүзүлдү.

**Изилдөөнүн максаты жана милдеттери.** Диссертациялык иштин максаты - Кыргыз Республикасында гендердик изилдөө жана феминологияны өнүктүрүүгө байланышкан институционалдык жана экономикалык көйгөйлөргө комплекстүү талдоо жүргүзүү, аялдардын экономикалык абалына таасир этүүчү негизги тоскоолдуктарды жана факторлорду аныктоо жана Кыргыз Республикасында гендердик теңчиликке жетишүү. өлкө . Бул максатты ишке ашыруу изилдөөнүн логикасына жана структурасына туура келген төмөнкү милдеттерди чечүүнү талап кылат:

– глобалдык масштабда гендерологияны жана феминологияны өнүктүрүүнүн теориялык, уюштуруучулук жана укуктук негиздерин жалпылоо ;

– гендерологиянын жана феминологиянын методологиялык жана институционалдык аспектилерин тактоо ;

– экономиканын демографиялык өнүгүүсүндөгү гендердик дисбаланстарды талдоо;

– билим берүүнүн жана калктын жашоо деңгээлинин гендердик профилдин аныктоо;

– контекстинде демографиялык өнүгүүнүн траекторияларын көрсөтүү жана негизги социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрдөн гендердик бөлүштүрүүдө жашоо деңгээлинин көрсөткүчү катары эркектер менен аялдардын орточо айлык эмгек акысынын ортосундагы өз ара байланыштын көп факторлуу корреляциялык анализин камсыз кылуу ;

– гендердик теңчиликти экономикалык жана социалдык турмуштун бардык аспектилерине интеграциялоо катары эмгек рыногун гендердик шайкеш келтирүү багыттарын сунуштоо;

– 2035-жылга чейинки мезгилге социалдык-экономикалык өнүгүүнүн гендердик көрсөткүчтөрүнүн болжолун эсептөө ;

– гендердик тең салмактуулукту гармонизациялоонун стратегиялык моделдерин иштеп чыгуу.

**жыйынтыктарынын илимий жаңылыгы** гендердик тең салмактуулукту гармонизациялоонун стратегиялык моделдерин иштеп чыгууда :

– Гендерологиянын жана феминологиянын теориялык жана укуктук негиздерин жалпылоонун негизинде « гендер » аныктамасынын автордук аныктамасы катышуу процессиндеги ролдорду, жүрүм-турумдарды жана күтүүлөрдү аныктоочу экономикалык, социалдык-демографиялык жана маданий категория катары берилген. коом адамдарга жынысына жараша таандык кылган экономикада.

– Гендердик изилдөөлөрдү ретроспективдүү кароонун , глобалдык масштабда гендердик теңчиликке талдоо жүргүзүүнүн жана гендердик саясаттын аркасында гендерологиянын жана феминологиянын методологиялык жана институционалдык аспектилери такталды ;

– Кыргыз Республикасынын экономикасынын демографиялык өнүгүүсүндөгү гендердик дисбаланстарды талдоо менен анын негизги тенденциялары аныкталган, коомдун социалдык-экономикалык өнүгүшүндө жана калктын репродукциясында үй-бүлө институтунун ролу, улуттун ден соолугунун гендердик көйгөйлөрү аныкталган;

– билим берүүнүн гендердик профили, Кыргыз Республикасынын калкынын жашоо деңгээлинин гендердик аспектилери, эмгек рыногу аныкталган, калктын социалдык-экономикалык абалынын гендердик мүнөздөмөлөрү аныкталган;

– гендердик теңчиликке жетишүү контекстинде демографиялык өнүгүүнүн траекториялары белгиленген ;

– гендердик теңчиликте экономикалык жана социалдык турмуштун бардык аспектилерине интеграциялоо катары эмгек рыногун гендердик шайкеш келтирүү багыттары сунушталат;

– 2035-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасын социалдык-экономикалык жана демографиялык өнүктүрүүдөгү гендердик көрсөткүчтөрдүн болжолдуу баа берүүлөрү келтирилген;

– Гендердик балансты гармонизациялоонун стратегиялык моделдери иштелип чыккан.

**Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарынын практикалык мааниси.** Негизги корутундулар, сунуштар жана илимий-практикалык рекомендациялар изилдөөчүлөр жана практиктер тарабынан гендерологиянын жана феминологиянын теориясын жана методологиясын өнүктүрүү үчүн , ошондой эле «Экономика» багыттары боюнча бакалаврларды жана магистрлерди даярдоодо окуу процессинде пайдаланылышы мүмкүн. ”, “Менеджмент”, “Мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу” төмөнкү дисциплиналар боюнча: “Демография”,

“Статистика”, “Пенсиялык бюджеттештирүүнүн демографиялык көрсөткүчтөрү”, “Бюджеттен тышкары социалдык фонддор”, “Социалдык камсыздандырууну модернизациялоо жана кайра камсыздандыруу» ж.б.

**Алынган натыйжалардын экономикалык мааниси .** Кыргыз Республикасынын демографиялык жана социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү гендердик дисбаланстарды талдоого негизделген теориялык жана методологиялык жоболор, корутундулар жана практикалык сунуштар министрликтер жана ведомстволор тарабынан өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн концепцияларын жана стратегияларын иштеп чыгууда , ошондой эле пайдаланылышы мүмкүн . Кыргыз Республикасында гендердик теңчиликтин шартында социалдык тармактарды өнүктүрүү боюнча стратегиялык башкаруу чечимдерин болжолдоо жана кабыл алуу катары .

### **Коргоо үчүн берилген диссертациянын негизги жоболору :**

– гендерологиянын жана феминологиянын теориялык, уюштуруучулук жана укуктук аспектилерин жалпылоо « гендер » аныктамасынын автордук аныктамасын алууга мүмкүндүк берди ;

– методологиялык жана институттук аспектилерин тактоо гендерология жана феминология боюнча гендердик теңчиликке жетүү үчүн концепцияларды жана механизмдерди аныктоо популяцияны өнүктүрүү ;

– Кыргыз Республикасынын экономикасынын демографиялык өнүгүүсүнүн негизги тенденцияларын аныктоо , үй-бүлө институтун түзүүдөгү дисбаланс жана Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн гендердик көйгөйлөрү жана калктын репродукциясы, улуттун ден соолугунун гендердик көйгөйлөрү ;

– билим берүүнүн гендердик профилин, Кыргыз Республикасынын калкынын жашоо деңгээлинин гендердик аспектилерин, эмгек рыногун жана демократиялаштыруунун гендердик мүнөздөмөлөрүн жана калктын социалдык-экономикалык абалын белгилөө

– гендердик теңчиликти экономикалык жана социалдык турмуштун бардык аспектилерине интеграциялоо катары эмгек рыногун гендердик шайкеш келтирүү багыттары;

– гендердик бөлүнүүдө жашоо деңгээлинин көрсөткүчү жана негизги социалдык-экономикалык көрсөткүчтөр катары эркектер менен аялдардын орточо айлык эмгек акысынын ортосундагы өз ара байланыштын көп факторлуу корреляциялык анализи;

– Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн демографиялык жана социалдык-экономикалык факторлорун камтыган 2035-жылга чейинки мезгилге гендердик өнүгүү көрсөткүчтөрүнүн автордук болжолдоолору сунушталат ;

– Кыргыз Республикасында гендердик тең салмактуулукту гармонизациялоонун стратегиялык моделдерин , анын ичинде гендердик теңчиликтин матрицасын, гендердик теңчиликке жетишүү контекстинде Кыргыз Республикасынын демографиялык өнүгүү моделин, гендердик теңчиликти гармонизациялоонун моделин иштеп чыккан . эмгек рыногу.

**Өтүнмө ээсинин жеке салымы. Изилдөөнүн натыйжалары** сыналган ОшМУ , ЖОЖдор аралык “Жогорку мектеп: Илимий изилдөө” ( Москва ) илимий конгрессинде .

Кыргыз Республикасын демографиялык жана социалдык-экономикалык өнүктүрүүдө гендердик теңчиликти шайкеш келтирүүгө багытталган практикалык сунуштар Кыргыз Республикасынын Экономика жана коммерция министрлигинин ишмердигинде чагылдырылган .

**Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо.** Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору жана корутундулары тегерек столдордо, семинарларда, ошондой эле республикалык жана эл аралык илимий - практикалык конференцияларда баяндалган жана талкууланган: « Дүйнөлүк же Жана ааламдашуу , дорундага санариптик трансформация заманбар чакырыктар » эл аралык “Илимий” форуму ( Бишкек , 2022 ), “Евразиядагы интеграциялык процесстердин баалуулук негиздери” ( Москва , 2024), “Глобализациянын чакырыктары жана тобокелдиктери жана евразиялык экономикалык интеграциянын прогрессине таасир этүүчү рычагдар” (Москва – Чолпон) Ата , 2024), «Жогорку мектеп: илимий изилдөөлөр» ЖОЖдор аралык илимий конгресси (Москва, 2024), Эл аралык жаштар аналитикалык конгресси «Чоң Евразиядагы жаштар: потенциал, тобокелдиктер, коопсуздук, кызматташтык (Москва-Бишкек, 2024 .), «Греен экономика, менеджмент, илим жана билим берүү: глобалдашуу жана санариптик трансформация шартында туруктуу өнүгүүнүн чакырыктары жана келечеги” ( Бишкек , 2024-ж.), “Кыргызстан глобалдык экономикалык өзгөрүүлөрдүн контекстинде: жаңы чакырыктар жана мүмкүнчүлүктөр” ( Бишкек , 2024-ж.), “ ДСУга мүчөлүк : илимий изилдөөлөрдүн келечеги жана эл аралык технология рыногу” (Бишкек, 2024-ж.), “ ДСУга мүчөлүк: илимий изилдөөлөрдүн келечеги жана эл аралык технология рыногу” (Бишкек, Квебек ( Канада , 2024), “Жашыл экономика, менеджмент, илим жана билим: глобалдашуу жана контекстинде туруктуу өнүгүүнүн чакырыктары жана келечеги. санариптик трансформация» ( г Бишкек , 2024), “Бухгалтердик эсеп жана аудит – учурдагы абалы жана өнүгүү келечеги” ( Ташкент , 2024) ж.б.

**Диссертациянын чагылдырылышынын толуктугу басылмаларда пайда болот .** Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору 24 илимий макалада жарык көргөн, анын ичинен 21 макала Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу УАК тарабынан сунушталган басылмаларда , 16 макала RSCI маалыматтар базасында индекстелген басылмаларда, анын ичинде шаарларда жарыяланган. Москва, Бишкек, Квебек (Канада), Ташкент ж.б.

**Диссертациянын структурасы жана көлөмү.** Диссертациялык иш кыскартуулардын жана белгилер тизмегинен, кириш сөздөн, үч бөлүмдөн, корутундудан, практикалык сунуштардан, колдонулган булактардын жана

колдонмолордун тизмесинен турат. Диссертация таблицаларды жана сүрөттөрдү кошкондо 266 беттен турат.

## ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

**Киришүү** диссертациянын темасынын актуалдуулугун негиздейт, изилдөөнүн максаттарын жана милдеттерин формулировкалайт, алынган натыйжалардын илимий жаңылыгын көрсөтөт, алынган натыйжалардын практикалык жана экономикалык маанисин, изденүүчүнүн жеке салымын ачып берет, негизги жоболорду тизмелейт. коргоого берилген диссертациянын жана диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоонун тартибин көрсөтөт.

**Гендерология жана феминология проблемаларын изилдөөнүн теориялык жана уюштуруу-укуктук негиздери** », « гендер » аныктамасынын онтологиялык абалы , гендерологиянын жана феминологиянын көйгөйлөрү , гендердик маселелер боюнча эл аралык кызматташтык практикасы изилденген . маселелер изилденген .

Гендердик мамиле феминизмдин идеологиясын негиздөөнүн заманбап модификациясы жана ыкмасы болуп саналат, анын интеллектуалдык өбөлгөлөрү 18–19-кылымдардагы ар кандай философиялык жана саясий концепциялар болгон, алар учурдагы коомду сындаган. Биринчиден , Дж.Локктун либералдык философиясын, Ж.-Дж. Руссо, Ж.С.Милл («Аялдын баш ийүүсү» чыгармасы), Э.Дюркгейм (коомдук өнүгүүнүн натыйжасында «жыныстын бири эмоционалдык функцияларды, экинчиси интеллектуалдык функцияларды өзүнө алган»), экинчиден, Чарльз Фурьенин («феминизм» термининин ойлоп табуучусу), К.А.Сен-Симондун, Р.Оуэндин жана марксизмдин (жыныс ортосундагы мамилелер өндүрүштүк мамилелердеги эксплуатациянын аспектилеринин бири) утопиялык социализм теориясы .

Жыйырманчы кылымда бул маселени бир караганда мазмуну жана багыты боюнча айырмаланган теориялар толуктап, анда адамдын сексуалдуулугу алгач социалдык жана саясий контекстте карала баштаган. Бул жерде биз Э.Гавоктун , С.Фрейддин, В.Рейхтин , М.Миддин , Г.Маркуздун жана Франкфурт мектебинин башка өкүлдөрүнүн, С.де Бовуардын (ролдордун бөлүштүрүлүшү алдын ала аныкталбаган, бирок тарыхый жагдайлар менен байланышкан - физикалык күчтүн жардамы менен табиятты багынтуу зарылдыгы, ошондой эле адамдын өзүн-өзү идентификациялоо үчүн бардык жерде башканын образын бөлүп көрсөтүүгө психологиялык тенденциясы), М.Фуко, Дж.Дерридананын эмгектери , Ж.-Ф. Лиотар , ошондой эле П. Бергер жана Т. Лакман (биологиялык жыныс – бул дененин жыныстык түзүлүшүнүн ар кандай деңгээлдери кандайдыр бир иерархия түрүндө ээнбаштык менен курулган коомдук түзүлүш). Феминисттик гендердик мамиленин алкагында гендердик статус скриптивдүү болбой калат жана гендердик мамилелер бийлик менен теңсиздиктин социалдык уюшулган мамилелери катары гана каралат.

Секс " (биологиялык жыныс) жана " гендер " (социокультурный секс) терминдеринин ортосундагы айырманы психолог Р.Столлер ("Секс жана

Гендер ", 1968) жана эндокринолог Д.Мони киргизген . Гендердин эн абстракттуу аныктамасы , мамиленин өзүнүн маңызын билдирген төмөнкү сөздөрдү Э. Оклиге таандык деп эсептесе болот («Секс, Гендер жана Коом», 1972): «Гендер» бул сөз эркек менен аялдын ортосундагы биологиялык айырмачылыктар менен байланышкан: жыныстык органдардын көзгө көрүнгөн айырмасы, репродуктивдүү функциядагы тиешелүү айырма. " Гендер ", ошол эле учурда, маданияттын объектиси болуп саналат: ал " эркектик " жана " аялдык " болуп коомдук классификация менен байланышта болот... гендердик туруктуулукту таануу керек, бирок гендердик ар түрдүүлүк да (таанылышы керек) " [ Блохина Н.А. Гендер түшүнүгү : калыптануу, негизги түшүнүктөр жана идеялар, 2019].

Ишке орношуудагы жана миграциядагы гендердик айырмачылыктарды профессор А.А. Саякбаева , миграциядагы аялдык процесстерди аныктаган [ Саякбаева А.А. Калкты социалдык жактан коргоо. Теория, практика, проблемалар жана чечимдер. - Бишкек: КУУ атындагы. Ж.Баласагын - 2006].

К.А. Токторбаева социалдык чөйрөнү жакшыртууну гендердик контекстте Кыргыз Республикасынын калкынын жашоо сапатынын туруктуу өнүгүүсүн калыптандыруу катары карады [ Токторбаева К.А. Кыргыз Республикасынын калкынын жашоо сапатын туруктуу өнүктүрүүнү калыптандыруу катары социалдык чөйрөнү өркүндөтүү// КР УИАнын басмасы “Экономика”, 2015.- №3-4(25) .- С. 18-21].

«Гендер»-түшүнүгүнүн экономикалык маңызы гендердик айырмачылыктардын жана стереотиптердин экономикалык активдүүлүккө жана эркектер менен аялдардын мүмкүнчүлүктөрүнө тийгизген таасирин талдоону камтыйт. Жумушка орношуу, эмгек акы, ресурстарга жетүү жана башкаруудагы гендердик теңсиздик экономикалык өнүгүүгө жана туруктуулукка олуттуу таасирин тийгизет. Гендердик теңсиздикти жоюу жана аялдар менен эркектердин бирдей мүмкүнчүлүктөрүн камсыз кылуу адилеттүү жана туруктуу экономикалык өсүшкө жетишүүнүн негизги максаттары болуп саналат.

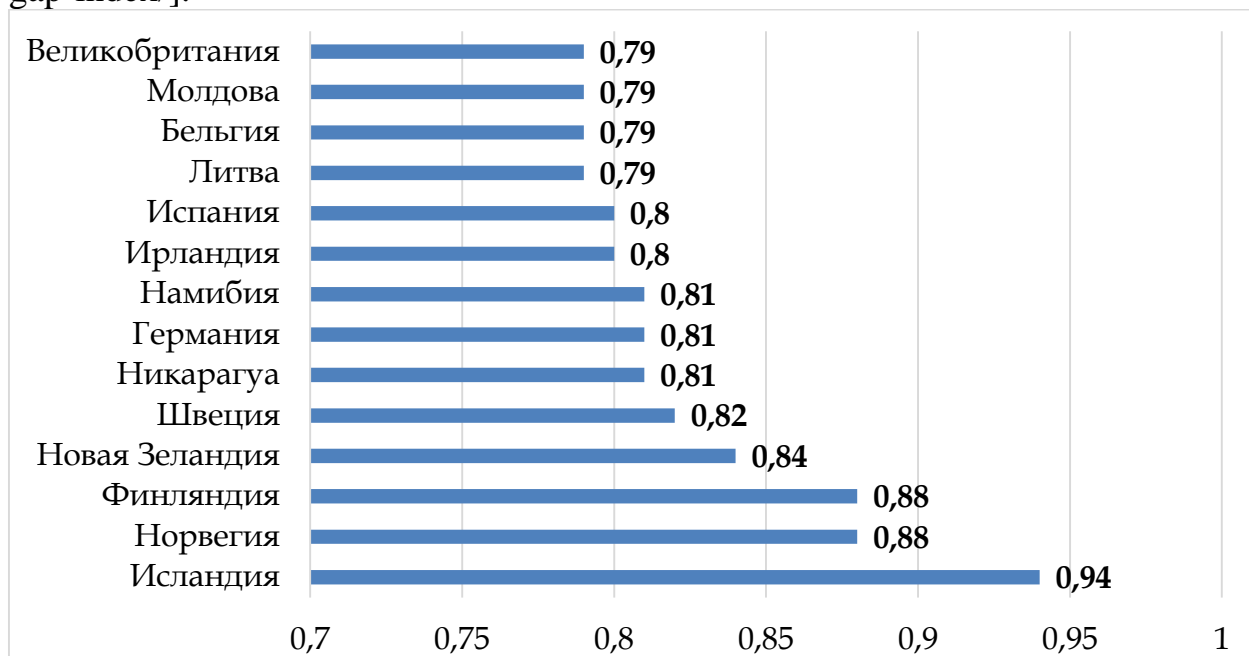
автордун “ гендердик ” аныктамасы төмөнкүчө: “бул экономикалык, социалдык жана маданий категория, ал катышуу процессиндеги ролдорду, жүрүм-турумдарды жана күтүүлөрдү аныктайт. коомдун жынысына жараша адамдарга таандык экономика. Анатомиялык жана физиологиялык өзгөчөлүктөргө негизделген биологиялык жыныстан айырмаланып, гендер адамдын айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүсү аркылуу калыптанган социалдык нормалардын жана иденттүүлүктөрдүн татаал жыйындысын чагылдырат. Гендер адамдын тажрыйбасынын ар түрдүүлүгүн жана өзүн өзү аныктоону чагылдырган суюк жана көп кырдуу болушу мүмкүн».

**Гендерологиянын жана феминологиянын методологиялык жана институционалдык аспектилери ” деген экинчи бөлүмдө** гендердик изилдөөлөргө ретроспективдүү сереп жүргүзүлүп, дүйнөлүк масштабда гендердик теңчиликке талдоо жүргүзүлүп , гендердик саясатты калыптандыруучу факторлор системалаштырылган .



Гендердик теңчилик эркектер менен аялдардын билимге, жумушка, саламаттыкты сактоого жана саясий катышууга бирдей укуктарды, мүмкүнчүлүктөрдү жана жеткиликтүүлүгүн билдирет . Бирок, кээ бир региондордо, мисалы, Сахаранын түштүгүндөгү Африкада жана Түштүк Азияда кыздардын келечектеги экономикалык жана социалдык мүмкүнчүлүктөрүн чектеп, сапаттуу билим алуу мүмкүнчүлүгү азыраак бойдон калууда.

2024-жылы эркектер жана аялдар үчүн эң бирдей шартка ээ болгон өлкө Исландия болду, Гендердик ажырымдын глобалдык индекси 0,94 баллды түздү (2.1-сүрөт). Жалпысынан Скандинавия өлкөлөрү дүйнөдөгү гендердик теңчилик эң жогорку беш өлкөнүн төртүн түзөт. Скандинавия өлкөлөрү гендердик теңчиликтин жогорку деңгээли, анын ичинде аялдардын жумуштуулук деңгээли жана бирдей бөлүштүрүлгөн ата-энелик өргүүсү менен белгилүү [<https://www.statista.com/statistics/244387/the-global-gender-gap-index/>].



2.1-сүрөт. Гендердик ажырымдын глобалдык индекси

Булак:[<https://www.statista.com/statistics/244387/the-global-gender-gap-index/>]

дүйнөдөгү эң аз гендердик теңчиликке ээ өлкө катары рейтингдин экинчи четинде турат . 2023-жылдын апрелинде жарандык согуш башталгандан бери Түндүк Африка өлкөсүндөгү жарандар үчүн шарттар кыйла начарлады. Өзгөчө сексуалдык зордук-зомбулукка кабылган кыздар жана аялдар жабыркайт. Андан тышкары, болжол менен тогуз миллион адам ачарчылыктын курч коркунучунда турат [<https://www.statista.com/statistics/244387/the-global-gender-gap-index/>].

**Үчүнчү главада “ Кыргыз Республикасынын экономикасынын демографиялык өнүгүүсүндөгү гендердик дисбаланстын анализи ”**, гендер боюнча калктын статистикалык талдоосу , үй-бүлө институтунун жана калктын репродукциясынын өнүгүшүнө , ошондой эле гендердик

дисбаланстын гендердик аспектилерине берилген. социалдык мааниге ээ оорулар ишке ашырылды.

**Диссертациянын изилдөө объектиси Кыргыз Республикасындагы институционалдык структуралар, экономикалык жана социалдык процесстер гендердик көз карашта аныкталган.**

**Изилдөөнүн предмети** — азыркы коомдун өнүгүүсүндөгү гендердик дисбаланстын социалдык-экономикалык аспектилери.

**Изилдөө методдору жана материалдары.** Изилдөөнүн жүрүшүндө жалпы илимий, экономикалык жана математикалык изилдөө ыкмалары колдонулган: илимий абстракция, маанини экспликациялоо, монографиялык, логикалык, салыштырма анализ, статистикалык-экономикалык, структуралык-функционалдык, эсептөө-конструктивдүү, графикалык, корреляциялык-регрессиялык, статистикалык болжолдоо, курулуштун экономикалык модели.

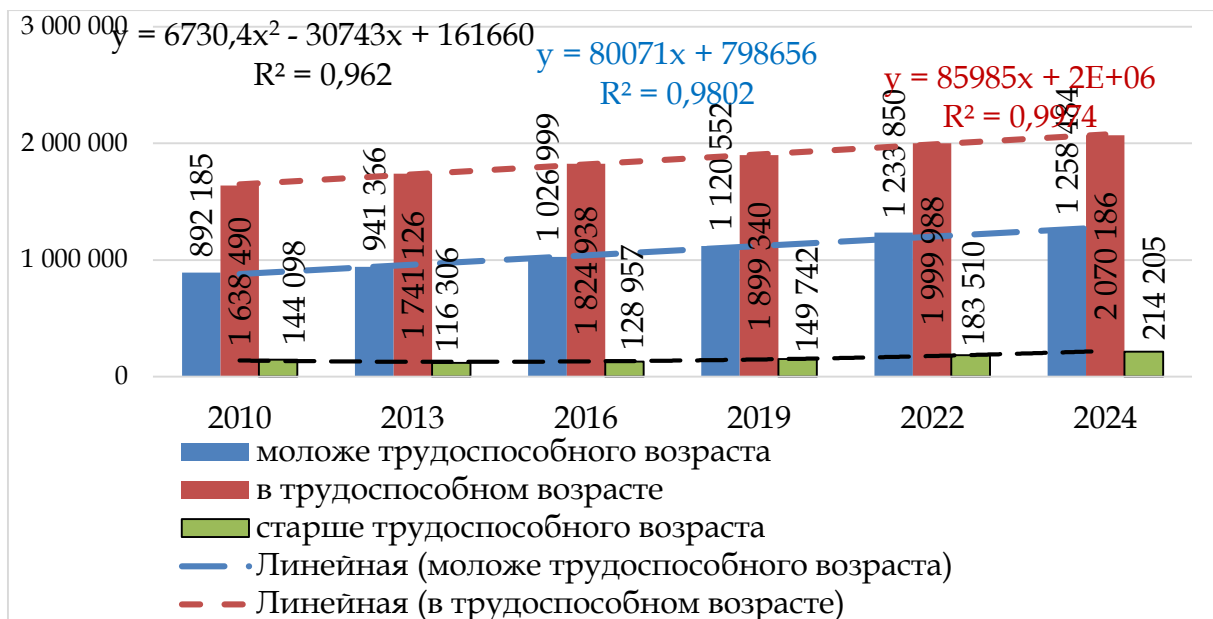
*Изилдөө материалдарына атайын экономикалык жана статистикалык адабияттар, КР УСКнын расмий материалдары, калктын, демографиянын, гендерологиянын жана феминологиянын көйгөйлөрү менен алектенген уюмдардын электрондук ресурстары жана маалымат базалары кирген.*

Негизги курактык топтор боюнча калктын санын талдоо социалдык, экономикалык жана демографиялык чөйрөлөрдө стратегиялык чечимдерди кабыл алуу үчүн маанилүү маалыматтарды берет. Бул мамлекеттик, бизнес жана коомдук уюмдарга туруктуу өнүгүүгө жана калктын жашоо сапатын жогорулатууга көмөктөшүүчү программаларын жана демилгелерин натыйжалуу пландаштырууга жана ишке ашырууга мүмкүндүк берет коопсуздук жана жумуш. Талдоо ар бир курактын муктаждыктарын канааттандыруу үчүн ресурстарды натыйжалуу бөлүштүрүүгө жардам берет.

Эмгекке жарамдуу курактагы эркектердин саны 2010-жылы 892 185 адамды түзгөн. 2024-жылга карата бул курактык топтун саны 1 миллион 258 миң 484 адамга чейин көбөйгөн. Калктын өсүү темпи 141,1%ды түзүп, уландардын саны кыйла өскөндүгүн көрсөтүп турат.

Эмгекке жарамдуу курактагы эркектердин саны 2010-жылы 1 638 490 адамды түзгөн. 2024-жылга карата бул курактык топ 2 070 186 адамга жеткен. Калктын өсүү темпи 126,3%ды түздү, бул да өсүш тенденциясын көрсөтүүдө.

Эмгекке жарамдуу курактагы эркектердин саны 2010-жылы 144 098 адамды түзгөн. 2024-жылга карата бул курактагы адамдардын саны 214 205 адамга көбөйгөн. Калктын өсүү темпи 148,7%ды түздү, бул улгайган эркектердин санынын олуттуу көбөйгөнүн көрсөтүп турат [<https://stat.gov.kg/>] (3.1-сүрөт).



3.1-сүрөт. 2010-2024-жылдарга Кыргыз Республикасындагы эркектердин санынын негизги курактык топтор боюнча динамикасы (жыл башындагы баа), адам

Булак: [<https://stat.gov.kg/>] боюнча

2010-жылдан 2024-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасындагы эркектердин санынын динамикасын талдоо бардык курактык топтордо алардын санынын туруктуу өсүшүн көрсөттү. Эң олуттуу өсүш темпи эмгекке жарамдуу курактагы (141,1%) жана эмгекке жарамдуу курактагы (148,7%) эркектер арасында байкалат. Бул позитивдүү демографиялык тенденцияларды жана өлкөдөгү жашоонун узактыгынын жогорулашынан кабар берет.

Демографиялык саясатты андан ары өнүктүрүү үчүн төмөнкү аспектилерди эске алуу сунушталат:

1. Жаш калк үчүн инфраструктураны колдоо жана өнүктүрүү зарылчылыгы.
2. Иш менен камсыз кылуу жана кесиптик өнүгүү программалары аркылуу эмгекке жарамдуу калкты колдоо.
3. Улгайган жарандарды колдоо жана социалдык жактан коргоо программаларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу.

Бул чаралар Кыргыз Республикасында туруктуу демографиялык өнүгүүгө жана калктын жашоо сапатын жакшыртууга көмөктөшөт.

2010-жылдан 2024-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын аялдарынын негизги курактык топтор боюнча динамикасына талдоо. Эмгекке жарамдуу курактагы аялдардын саны 2010-жылы 857 957 адамды түзгөн. 2024-жылга карата бул курактагы адамдардын саны 1 190 922 адамга чейин көбөйгөн. Калктын өсүү темпи 138,8%ды түзүп, жаш кыз-келиндердин саны бир топ көбөйгөнүн көрсөтүп турат.

Эмгекке жарамдуу курактагы аялдардын саны 2010-жылы 1585310 адамды түзгөн. 2024-жылга карата бул курактык топ 1 976 856 адамга жеткен. Калктын өсүү темпи 124,7%ды түздү, бул да өсүш тенденциясын көрсөтүүдө.

Эмгекке жарамдуу курактагы аялдардын саны 2010-жылы 300 259 адамды түзгөн. 2024-жылга карата бул курак тобу 451 257 адамга көбөйгөн. Калктын өсүү темпи 150,3%ды түздү, бул улгайган аялдардын санынын олуттуу өсүшүн көрсөтөт [<https://stat.gov.kg/>] (3.2-сүрөт) .

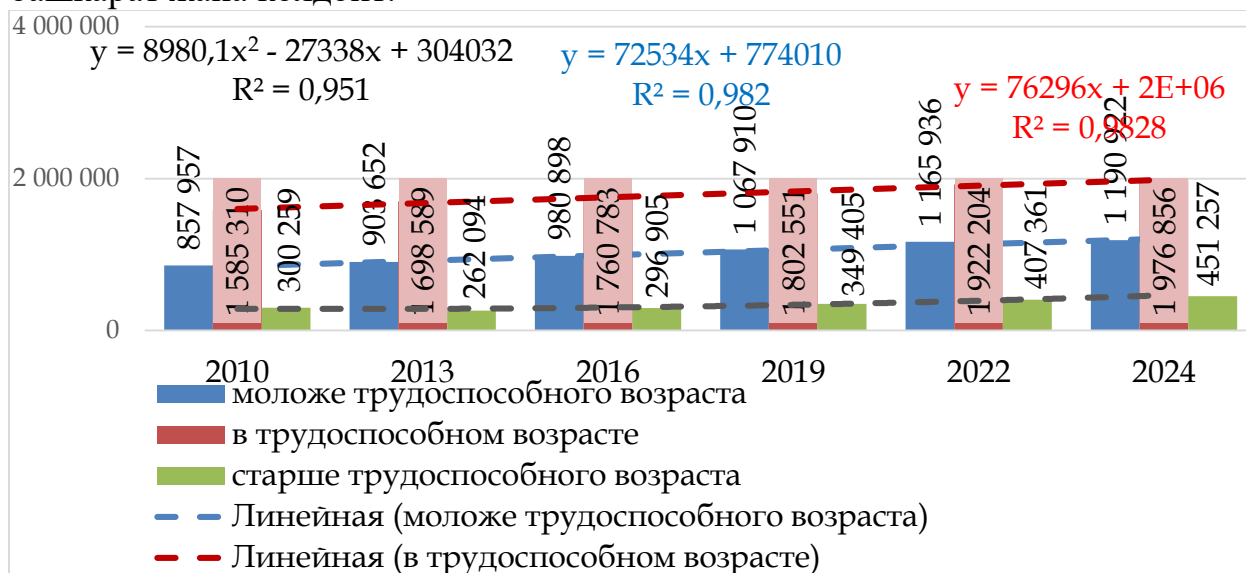
2010-жылдан 2024-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасындагы аялдардын санынын динамикасын талдоо бардык курактык топтордо алардын санынын туруктуу өсүшүн көрсөттү. Эң олуттуу өсүш темпи эмгекке жарамдуу курактагы (150,3%) жана эмгекке жарамдуу курактагы (138,8%) аялдардын арасында байкалат. Бул позитивдүү демографиялык тенденцияларды жана өлкөдөгү жашоонун узактыгынын жогорулашынан кабар берет.

Демографиялык саясатты андан ары талдоо жана өнүктүрүү үчүн төмөнкү аспектилерди эске алуу сунушталат:

1. Жаш кыз-келиндер үчүн инфраструктураны колдоо жана өнүктүрүү: билим берүү мекемелерин, бала бакчаларды жана энеликти колдоо программаларын өнүктүрүү зарыл .

2. Эмгекке жарамдуу аялдар калкын колдоо: аялдар үчүн кесиптик даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу программаларын иштеп чыгуу , ошондой эле эмгек акы жана эмгек шарттарында теңчиликти камсыз кылуу.

3. Улгайган аялдарды социалдык жактан коргоо: улгайган аялдардын жашоо сапатын, анын ичинде саламаттыкты сактоону жана социалдык камсыздоону жакшыртууга багытталган социалдык программаларды башкарат жана колдойт.

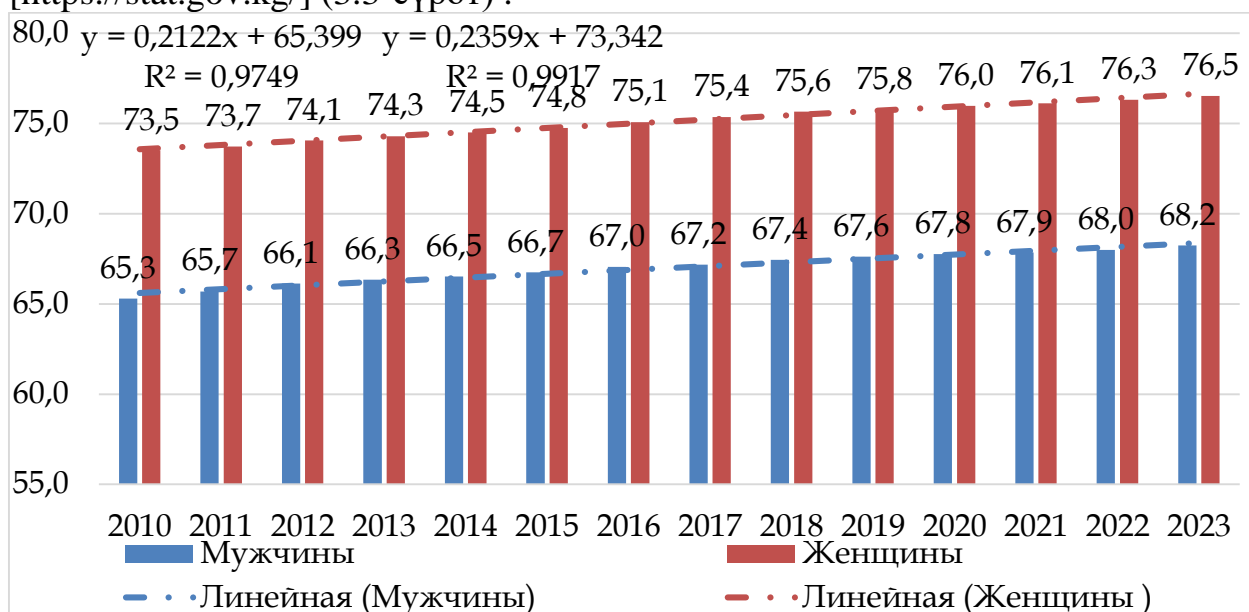


3.2-сүрөт. Кыргызстанда аялдардын санынын динамикасы КР 2010-2024-жылдарга негизги курактык топтор боюнча (жыл башындагы баа) , адам Булак: [<https://stat.gov.kg/>] боюнча

Өмүрдүн узактыгы калктын саламаттыгынын жана бакубаттуулугунун маанилүү көрсөткүчү болуп саналат. 2010-жылдан 2023-жылга чейинки мезгилде Кыргызстанда эркектердин жашоо узактыгы 65,3 жаштан 68,2 жашка чейин өстү. Кыргызстанда эркектердин жашоо узактыгынын динамикасын мүнөздөгөн сызыктуу функция  $y = 0,2122 x + 65,399$  формасында ,

ишенимдүүлүктүн  $R^2 = 0,9749$  жакындык маанисинде . Бул жашоо шарттарынын жакшырышына, медициналык кызматтардын жеткиликтүүлүгүнө жана билим деңгээлинин жогорулашына байланыштуу болушу мүмкүн болгон оң тенденцияны көрсөтөт. Мындай прогреске карабастан эркектер аялдарга караганда орто эсеп менен 8-9 жылга аз жашашат. Бул айырмачылык эркектердин ден соолугун жана жашоо шарттарын жакшыртуу үчүн максаттуу кийлигишүүлөрдүн зарылдыгын көрсөтөт.

Аялдар да оң динамикага ээ болууда: жашоонун узактыгы 73,5тен 76,5 жашка чейин өстү. Кыргызстандагы аялдардын жашоо узактыгынын динамикасын мүнөздөгөн сызыктуу функция  $y = 0,2359x + 73,342$  формасында , ишенимдүүлүктүн  $R^2 = 0,9917$  жакындык маанисине ээ [https://stat.gov.kg/] (3.3-сүрөт) .



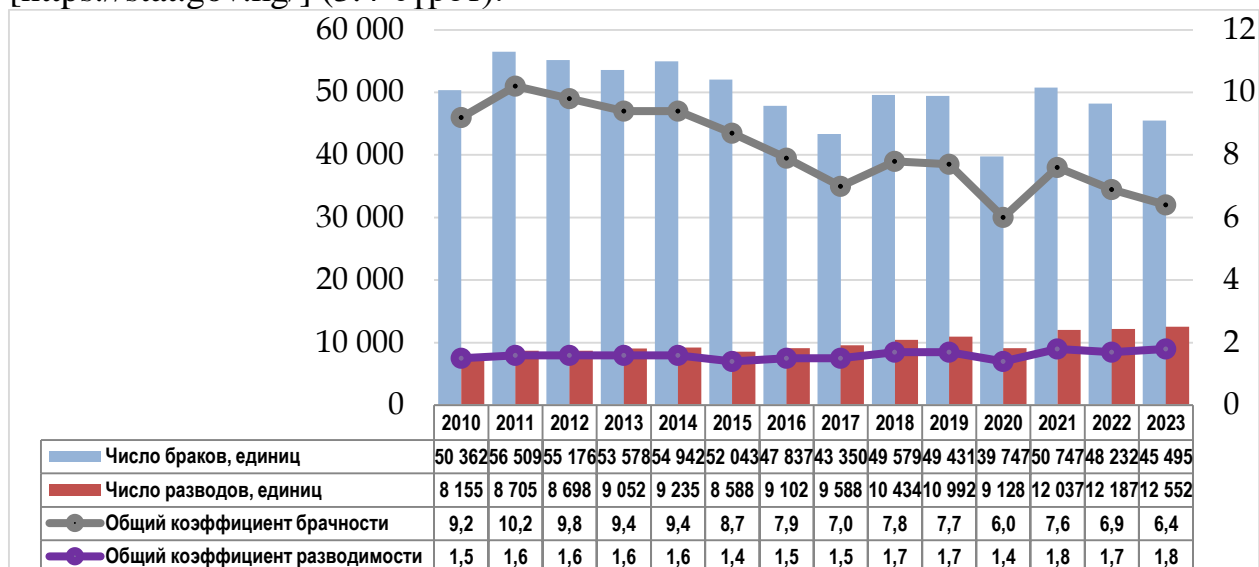
3.3-сүрөт. 2010-2023-жылдарга Кыргыз Республикасында гендердик жашоонун узактыгы

Булак: [https://stat.gov.kg/] боюнча

Башка өлкөлөрдөй эле Кыргызстанда да аялдар эркектерге караганда узак жашашат. Эркектер менен аялдардын ортосундагы жашоо узактыгындагы ажырым олуттуу бойдон калууда. Бул эркектер арасында стресстин жогору болушуна, жаман адаттарга (мисалы, тамеки чегүү, алкогольдук ичимдиктерге) жана оорулардын алдын алууга көңүл бурулбаганына байланыштуу. Эркектер менен аялдардын өмүрүнүн узактыгынын айырмасы да өлүмдүн көрсөткүчү менен түшүндүрүлөт: эркектердин өлүмү аялдарга караганда 1,3 эсе жогору.

Үй-бүлө керектөөдө, өндүрүштө, капиталды топтоодо жана социалдык колдоодо маанилүү ролду ойногон негизги экономикалык жана социалдык актер. Үй-бүлөлөрдү түшүнүү жана колдоо туруктуу экономикалык өсүш жана социалдык бакубаттуулук үчүн маанилүү. Бул максаттарга жетүү үчүн үй-бүлөлөрдү колдоого, алардын экономикалык коопсуздугун жогорулатууга жана туруктуу өнүгүү үчүн шарттарды түзүүгө багытталган саясатты иштеп чыгуу жана ишке ашыруу зарыл. 2010-2023-жылдар аралыгында Кыргыз

Республикасында никеге тургандардын саны өзгөрүлүп турган. 2010-жылы 50 362 нике катталса, 2011-жылы бул көрсөткүч 56 509 никеге жеткен. Бирок 2011-жылдан кийин никелердин саны акырындык менен кыскарып, 2020-жылы 39 747 никеге жеткен. Кийинки жылдарда никелердин саны бир аз калыбына келтирилген, бирок 2010-жылдын деңгээлинен төмөн бойдон калган [<https://stat.gov.kg/>] (3.4-сүрөт).



3.4-сүрөт. Кыргыз Республикасында 2010-2023-жылдарга никелердин жана ажырашуулардын көрсөткүчтөрү  
Булак: [<https://stat.gov.kg/>] боюнча

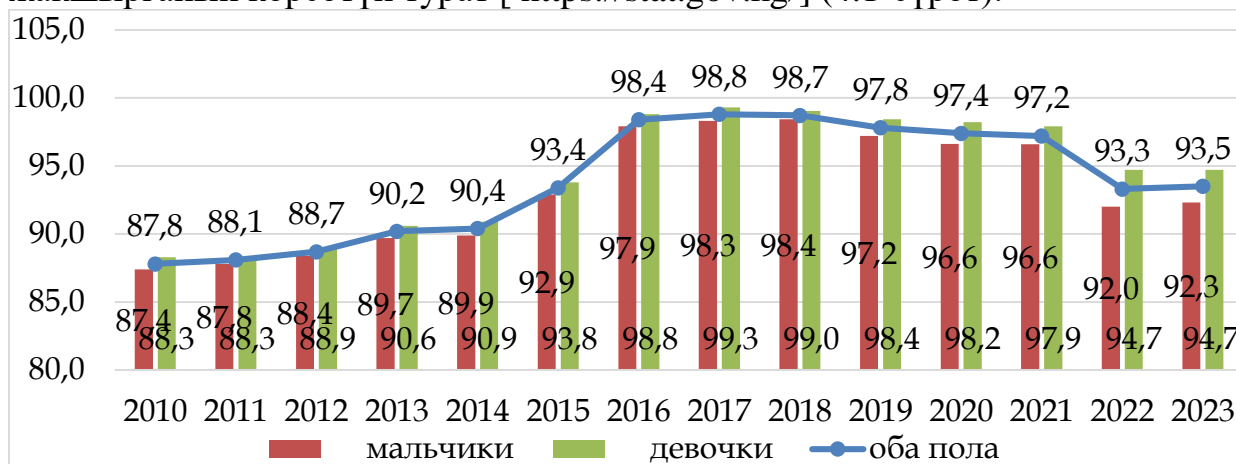
Кыргыз Республикасындагы ажырашуулардын саны да талданып жаткан мезгил ичинде өзгөрүүнү көрсөткөн. 2010-жылы 8155 ажырашуу болсо, 2023-жылга карата бул көрсөткүч 12552 ажырашууга чейин өскөн. Ажырашуулардын максималдуу саны 2023-жылы катталды, бул үй-бүлөлүк мамилелердин туруксуздугунун көбөйгөнүн айгинелейт. Калктын 1000 кишисине никеге тургандардын санын өлчөгөн чийки нике көрсөткүчү төмөндөө тенденциясын көрсөттү. 2010-жылы никеге туруу көрсөткүчү 9,2 болсо, 2011-жылы 10,2ге жеткен. Андан кийин, катыш акырындык менен төмөндөп, 2020-жылы 6,0 минималдуу мааниге жеткен. Кийинки жылдары 2023-жылы 6,4 чейин бир аз калыбына келтирилди.

Калктагы 1000 кишиге эсептелген ажырашуулардын санын өлчөгөн чийки ажырашуу көрсөткүчү да өсүү тенденциясын көрсөттү. 2010-жылы ажырашуулардын деңгээли 1,5ти түзгөн жана бара-бара өсүп, 2021 жана 2023-жылдары 1,8ге жеткен. Ажырашуулардын көбөйүшү калктын санына салыштырмалуу ажырашуулардын көбөйгөнүн айгинелейт. Никелердин санынын азайышы, ажырашуулардын көбөйүшү коомдо болуп жаткан социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдөн кабар берет.

**гендердик профили жана калктын жашоо деңгээли ” деген төртүнчү главада билим берүүдөгү гендердик айырмачылыктарга, эмгек рыногунун гендердик аспектилерине жана калктын социалдык-экономикалык абалынын гендердик өзгөчөлүктөрүнө талдоо жүргүзүлгөн . чыгып.**



Билим берүү өлкөнүн социалдык жана экономикалык өнүгүүсүнүн негизги элементи болуп саналат. Статистикалык маалыматтарга ылайык, Кыргыз Республикасында 2010-жылы жалпы орто билим берүүгө балдарды камтуу 87,8%ды түзсө, 2023-жылга карата 93,5%га жеткен. Бул маалыматтар 7-17 жаштагы балдардын билимге жеткиликтүүлүгүнүн олуттуу жакшырганын көрсөтүп турат [ <https://stat.gov.kg/>] (4.1-сүрөт).

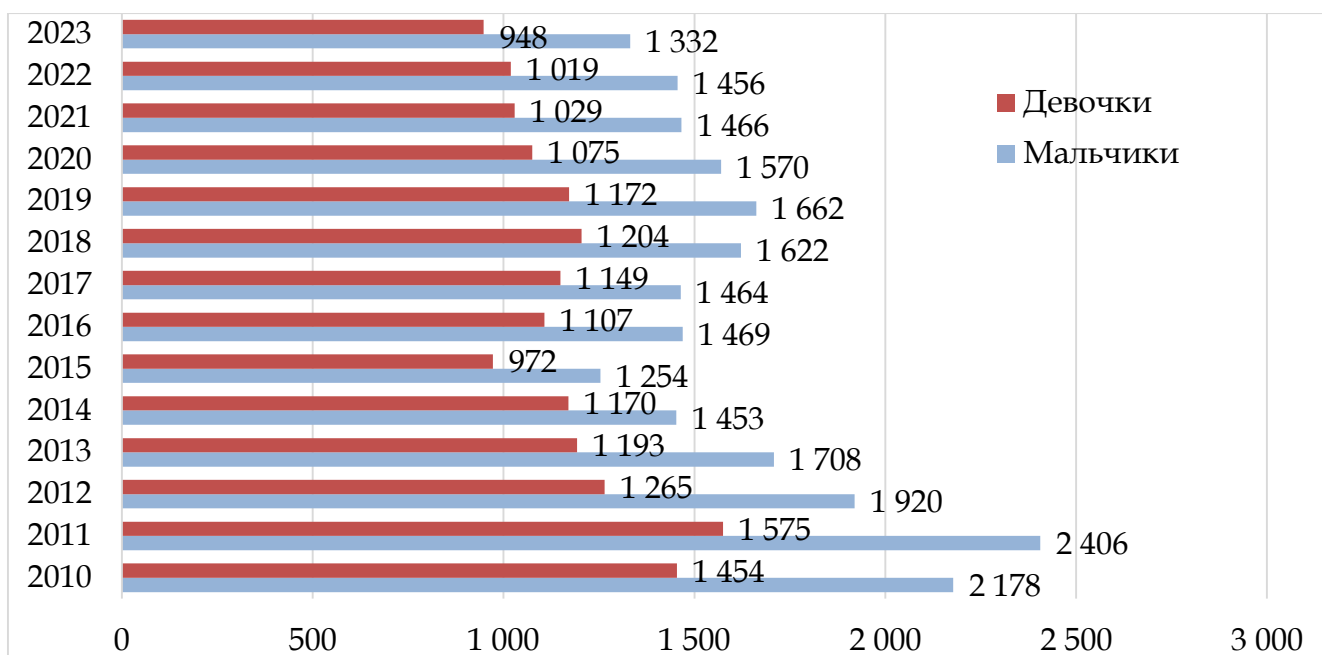


4.1-сүрөт. Кыргыз Республикасындагы жалпы орто билим берүү мекемелерине балдардын жынысы боюнча камтылышы (7-17 жаштагы калктын үлүшү менен)

Булак: [ <https://stat.gov.kg/>] боюнча

Каралып жаткан мезгилдин ичинде жалпы орто билим берүүгө уландарды кабыл алуу да жакшырды. Бирок акыркы жылдары көрсөткүчтө бир аз төмөндөө байкалууда. 2022-жылы балдарды кабыл алуу 92,0%ды түзсө, 2023-жылы 92,3%ды түзгөн. Бул термелүүлөр ар кандай факторлорго, анын ичинде демографиялык өзгөрүүлөргө жана окуу жайлардын жеткиликтүүлүгүнө байланыштуу. Бүткүл мезгилдин ичинде кыздарды орто жалпы билим берүү мекемелерине тартуу уландарга караганда жогору бойдон калган. 2022-жылы ал 94,7% түздү, бул балдарды кабыл алуу көрсөткүчүнөн 2,7% жогору. Көрсөткүч 2023-жылы ошол эле деңгээлде калып, кыздар үчүн билим берүү кызматтарын көрсөтүүдө туруктуулукту көрсөтүп турат. Акыркы жылдарда бир аз олку-солку болгонуна карабастан, балдар жана кыздар үчүн камтуунун жакшыруусу байкалды. Балдар менен кыздардын ортосундагы камтуунун теңсиздиги болгон гендердик ажырымды жоюу жана бардык балдардын билимге жетүүсүн жакшыртуу боюнча үзгүлтүксүз аракеттердин зарылдыгын көрсөтүп турат.

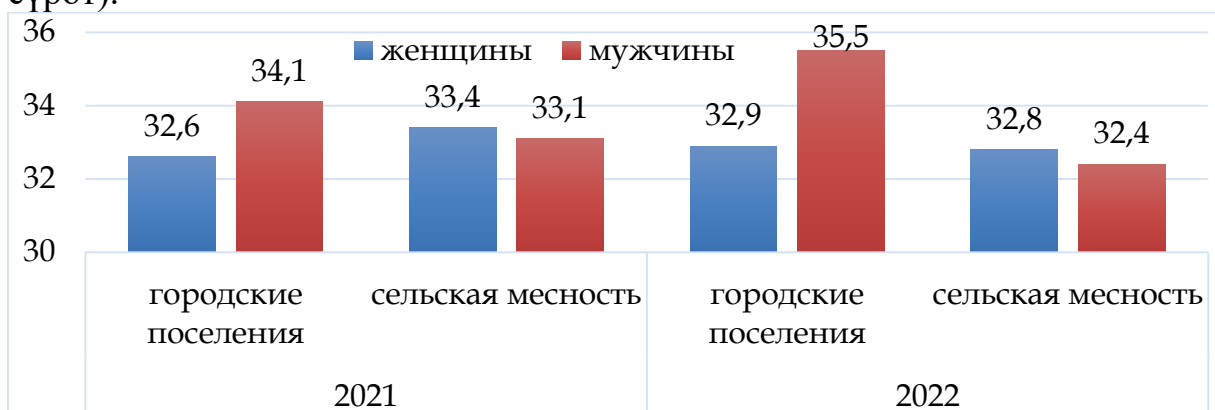
2023-жылы Кыргызстандын жалпы билим берүү уюмдарында сабакка кирбеген 7-17 жаштагы балдардын жана өспүрүмдөрдүн санынын анализи 2010-жылы эркек балдардын санынын мурунку жылдарга салыштырмалуу төмөндөө тенденциясын көрсөтөт. Сабакты баштабагандардын саны 2178 адамды түздү, ал эми кыздардын саны 1454кө аз болду [ <https://stat.gov.kg/>] (сүрөт) 4.4).



4.4-сүрөт. Кыргыз Республикасында себептер боюнча жалпы билим берүү уюмдарында сабактарды баштабаган 7-17 жаштагы (1-11-класстар) балдардын жана өспүрүмдөрдүн жынысы, адамдары боюнча саны [https://stat.gov.kg/] боюнча

Кийинки жылдарда бул көрсөткүчтүн тынымсыз төмөндөгөнү байкалды. 2023-жылы окуу жылын баштабай калган балдардын саны 1332ге, 2010-жылга салыштырмалуу 846га азайган. Кыздар да бул санда байкаларлык азайган: 2010-жылдагы 1454төн 2023-жылы 948ге чейин. Бул төмөндөө ар кандай позитивдүү факторлорду чагылдырат, мисалы, билимге жетүүнүн жакшырышы, социалдык-экономикалык тоскоолдуктардын төмөндөшү жана бардык балдарды билим берүү процессине тартуу аракетинин күчөшү.

2021-жана 2022-жылдарга Кыргыз Республикасындагы гендердик жакырчылыктын деңгээлинин динамикасы эркектер менен аялдардын, ошондой эле шаарлар менен айылдык калктуу конуштардын ортосундагы жакырчылыктын деңгээлиндеги айырмачылыктарды көрсөтөт. 2021-жылы шаар жеринде аялдардын жакырчылык деңгээли 32,6%ды түзгөн. Айыл жеринде бул көрсөткүч бир аз жогору болгон – 33,4% [https://stat.gov.kg/] (4.5-сүрөт).



4.5-сүрөт. Гендер боюнча Кыргыз Республикасындагы калктын жакырчылык деңгээли, %



Булак: [43, 67, 160] боюнча

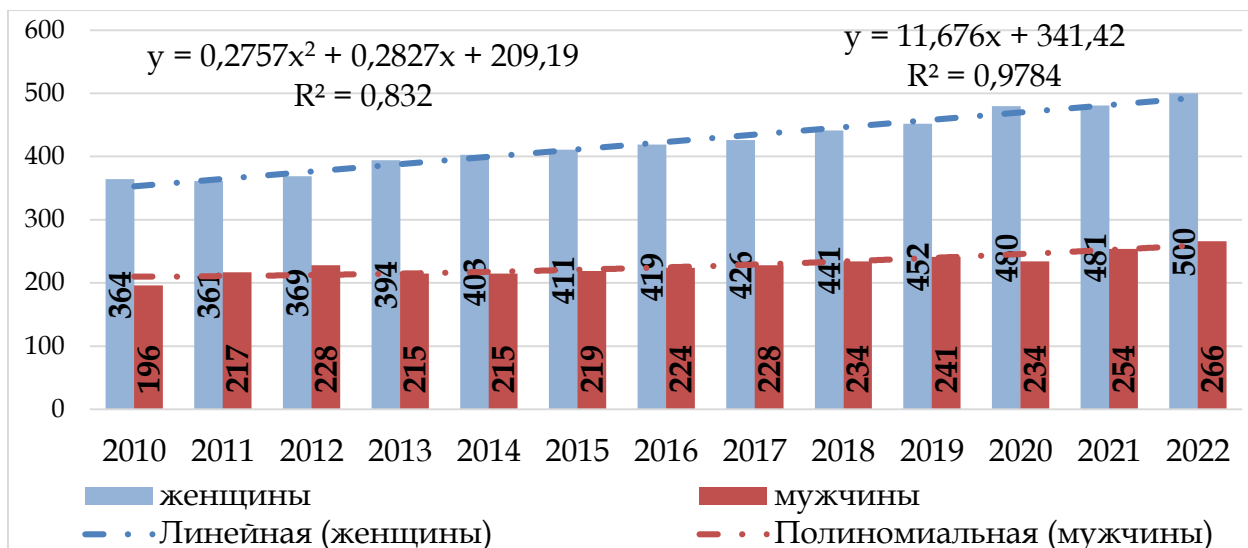
Шаар жеринде 2021-жылы эркектер арасындагы жакырчылыктын деңгээли аялдарга караганда жогору болуп, 34,1%ды түздү. Айыл жеринде эркектердин жакырчылык деңгээли 33,1%ды түздү, бул аялдарга караганда бир аз төмөн.

Гендердик талдоо жүргүзүү жакырчылыкты кыскартууга жана экономикалык өнүгүүнү стимулдаштырууга жардам берген адилеттүү жана инклюзивдик микрокаржылоо саясатын иштеп чыгууга өбөлгө түзөт. 2010-2023-жылдар аралыгында Кыргызстанда аялдар жана эркектер арасында микрокредит алуучулардын санында олуттуу өзгөрүүлөр байкалган. 2010-жылы 355 882 аял микрокредит алса, 2023-жылы бул сан 426 847 адамга көбөйгөн. Бул мезгилде термелүүлөр болуп, эң жогорку чеги 2011-жылы (430 283 адам) жана эң азы 2016-жылы (135 981 адам) болгон. Төмөндөө айрыкча 2014-2016-жылдар аралыгында байкалып, микрокредит алган аялдардын саны 53%га кыскарган. Бул экономикалык кыйынчылыктарга, финансылык ресурстарга жетүүнүн чектелгендигине же микрофинансы саясатынын өзгөрүшүнө байланыштуу. 2010-жылы 129 039 эркек, 2023-жылы 312 776 адам микрокредит алган. Аялдардагыдай эле флуктуациялар байкалган, бирок аялдарга караганда азыраак амплитуда менен [<https://stat.gov.kg/>] (4.8-сүрөт).

2010-жылдан 2022-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун пенсиялык камсыздоо органдарында каттоодо турган пенсионерлердин санын талдоо пенсионерлердин, өзгөчө аялдардын санынын олуттуу өсүшүн көрсөтөт. Бул өсүш өлкөдөгү пенсиялык системаны жана социалдык коргоону өнүктүрүүнүн маанилүүлүгүн баса белгилейт. Аял пенсионерлердин санынын динамикасын талдоо көрсөткөндөй, 2010-жылы 364 миң пенсионер катталган. 2022-жылга карата алардын саны 500 миңге чейин өсөт, бул 136 миң адамга же болжол менен 37%га өсөт. Бул ушул мезгил ичинде пенсионер аялдардын санынын бир кыйла өскөнүн көрсөтүп турат.

Пенсионер аялдардын санынын эң байкаларлык өсүшү 2014-жылы байкалган, анда алардын саны 9 миң адамга көбөйгөн (2013-жылдагы 394 миңден 403 миңге чейин).

Аял пенсионерлердин санынын тренд сызыгы  $y = 11,676x + 341,42$  түрүндөгү сызыктуу функция менен мүнөздөлөт, ишенимдүүлүктүн болжолдуу мааниси  $R^2 = 0,9784$  [<https://stat.gov.kg/>] (4.9-сүрөт).



4.9-сүрөт. Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун пенсиялык камсыздоо органдарында каттоодо турган пенсионерлердин саны, миң адам  
Булак: [https://stat.gov.kg/] боюнча

Эркек пенсионерлердин саны 2010-жылы 196 миң адамды түзгөн. 2022-жылга карата бул көрсөткүч 266 миңге чейин өстү, бул 70 миң адамга көп же болжол менен 36% Эркек пенсионерлердин саны 2013 жана 2020-жылдары анча-мынча термелүү менен салыштырмалуу туруктуу бойдон калууда, ал тиешелүүлүгүнө жараша 215 миң жана 234 миңге чейин азайган кийинки жылдарда кайрадан жогорулаган.

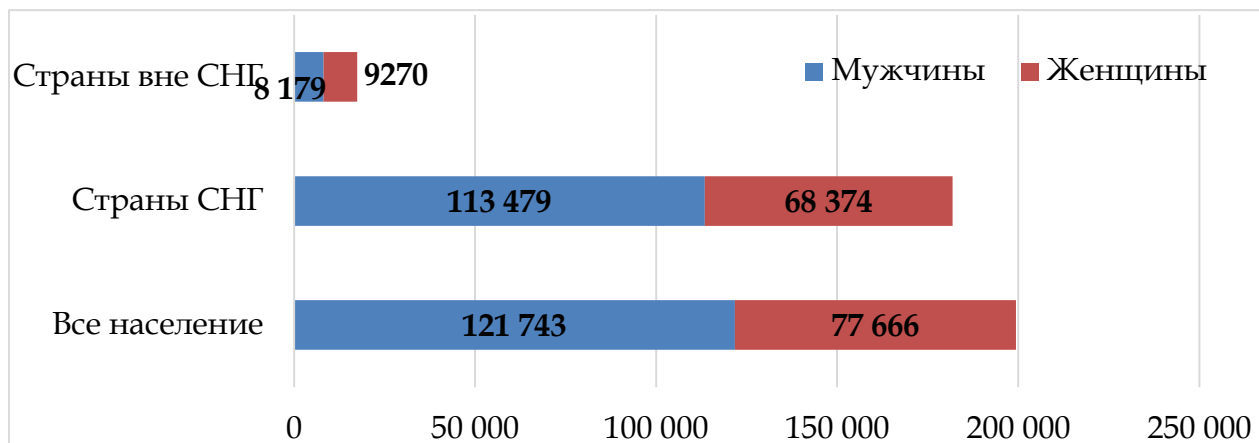
$R^2 = 0,832$ ге барабар ишенимдүүлүктүн болжолдуу мааниси менен  $y = 0,2757x^2 + 0,2827x + 209,19$  түрүндөгү сызыктуу функция менен мүнөздөлөт.

Эң көп өсүш 2011-жылы (939 сом) жана 2022-жылы (1654 сом) байкалган. Көбөйгөнүнө карабастан, 2022-жылы аялдардын пенсиясы эркектердикинен 139 сомго жогору бойдон калууда, бул пенсиядагы гендердик ажырымды көрсөтөт. 2010-жылы эркектердин орточо пенсиясы аялдардыкынан жогору болуп, 2739 сомду түздү. 2022-жылга карата 7480 сомго чейин өскөн, бул 4741 сомго көп же 173%га жакын. Эркектер үчүн орточо пенсиянын эң олуттуу өсүшү 2011-жылы 1016 сомго, ал эми 2020-жылы 306 сомго көбөйгөн.

Жалпысынан, Кыргыз Республикасында орточо пенсиялар 2010-жылдан 2022-жылга чейин олуттуу өскөн, бирок гендердик ажырым жана инфляциялык тобокелдиктер менен байланышкан көйгөйлөр сакталып турат. Пенсионерлердин татыктуу жашоо деңгээлин камсыз кылуу үчүн пенсиялык системаны өркүндөтүү жана пенсияларды адилет бөлүштүрүүнү камсыз кылуу боюнча иштерди улантуу зарыл.

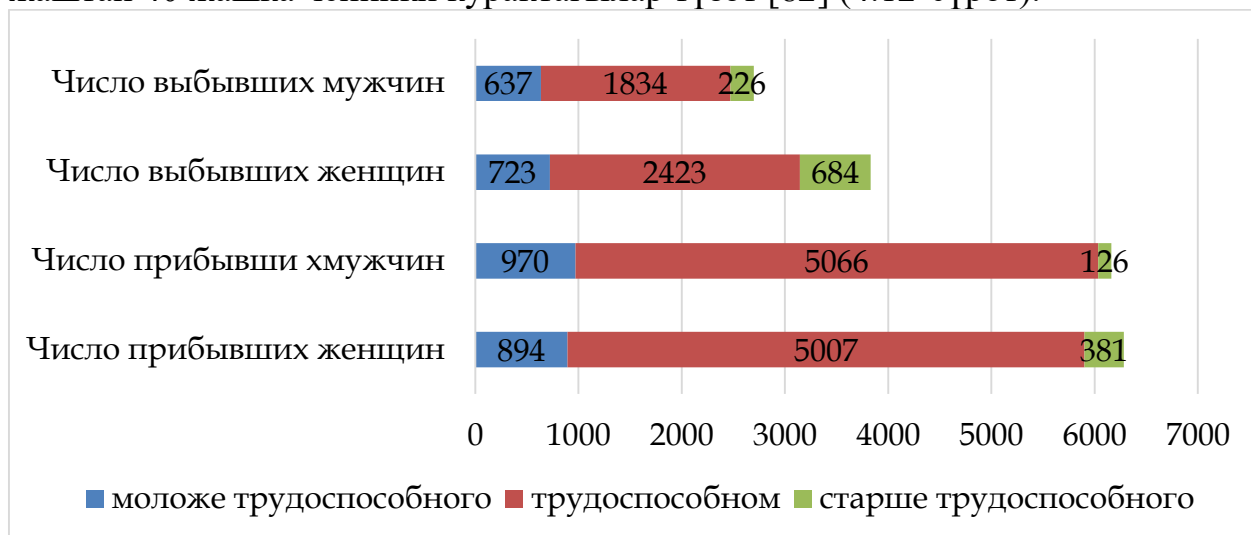
Миграция жашоонун төмөн деңгээлинен жана киреше издөөдөн келип чыгууда. 2021-жылга чейин 769 адамды түзгөн тышкы миграциянын агымы болгон. Дүйнөлүк коогалаңдуу процесстердин шартында миграциянын көптөгөн себептери бар, анын ичинде экономикалык, саясий жана жеке себептер. Миграцияга кеткендердин ичинен эркектер 61% же 121 743 адамды, аялдар 39% же 77 666 адамды түздү. КМШ өлкөлөрүнүн контекстинде Россияга 174,5 миң адам көчүп кетсе, КМШдан тышкары өлкөлөргө 17,4

миңге жакын адам кеткен. Акыркылардын ичинен 42% Түркияга, 23% Германияга, 10% Түштүк Кореяга, калгандары Италия менен АКШга артыкчылык беришкен [<https://stat.gov.kg/>] (4.11-сүрөт).



4.11-сүрөт. Кыргыз Республикасында 2022-жылы жынысы жана жайгашкан жери боюнча узак мөөнөткө иштебегендердин саны, адам [<https://stat.gov.kg/>] боюнча

Убактылуу жок калктын жаш-жыныстык структурасын талдоо жыныстык катышта олуттуу айырмачылыктар жок экендигин көрсөттү. Бирок, 55 жашка чыккандан кийин гана аялдардын басымдуулугу байкала баштайт 492,5 миң эркектер жана 443,5 миң аялдар эмгекке жарамдуу курактан убактылуу жок болгон. Миграцияланган эркектер менен аялдардын негизги бөлүгүн 20 жаштан 40 жашка чейинки курактагылар түзөт [82] (4.12-сүрөт).



4.13-сүрөт. 2022-жылы Кыргыз Республикасынын калкынын тышкы миграциясы, адам

Булак: [<https://stat.gov.kg/>] боюнча

Эмгекке жарамдуу курактан жогорку курактагы категорияда 381 аял жана 126 эркек келген. Мында аялдардын эркектерге караганда бир кыйла арбындыгы байкалат, бул бул курактык топтогу миграциянын ар кандай себептерин, мисалы, мекенине кайтуу же үй-бүлө менен кошулуу сыяктуу себептерди көрсөтөт.

Эмгекке жарамдуу курактагы пенсионер аялдардын саны 723 кишини түздү, бул пенсиядагы эркектердин санынан – 637ден бир аз жогору. Бул жаштардын миграциясынын себептерин, алардын өлкөнүн демографиялык түзүмү үчүн маанисин эске алуу менен жакшыраак түшүнүү зарылдыгын көрсөтүшү мүмкүн. Эмгекке жарамдуу курактагы категорияда 2423 аял жана 1834 эркек кеткен. Бул жерде биз эркектерди таштап кеткен аялдардын кыйла арбындыгын көрөбүз, бул жумуш табуу же жашоо шарттарын жакшыртуу сыяктуу экономикалык факторлорго байланыштуу болушу мүмкүн. Эмгекке жарамдуу жаштан жогорку топто 684 аял жана 226 эркек кеткен. Келгендер категориясында болгондой эле, кеткендердин арасында бул курактагы аялдар да басымдуулук кылат. Айрыкча эмгекке жарамдуу курактагы жана андан улуу курактагы эркектер менен аялдардын ортосундагы миграция агымындагы олуттуу айырмачылыктар өлкөнүн ичиндеги бирдей эмес мүмкүнчүлүктөрдү же жашоо шарттарын көрсөтөт. Жаштардын, айрыкча аялдардын сыртка кетишинин жогорку деңгээли өлкөнүн келечектеги экономикалык өнүгүүсүнө жана демографиялык түзүлүшүнө таасирин тийгизиши мүмкүн. Эмгекке жарамдуу курактагы адамдардын кайтып келиши жана кетүүсү социалдык коргоо жана саламаттыкты сактоо системасына басым жасашы мүмкүн. Жалпысынан 2022-жылы Кыргыз Республикасындагы тышкы миграция гендердик жана жаштык айырмачылыктарды көрсөтүп турат, бул пайда болгон көйгөйлөрдү чечүү жана калктын жашоо шарттарын жакшыртуу үчүн комплекстүү мамилени талап кылат. Миграция ажырашуулардын санынын көбөйүшүнө, натыйжада төрөлүүнүн төмөндөшүнө жана калктын кеңейтилген көбөйүүсүнөн калктын жөнөкөй көбөйүүсүнө акырындык менен өтүүгө алып келет. Бул Кыргыз Республикасы сыяктуу кичинекей мамлекет үчүн демографиялык дисбаланстарды жаратат.

Өкмөттөрдүн жана эл аралык уюмдардын биргелешкен аракеттери менен гана социалдык көйгөйлөрдү жеңүүгө жана коомдун гармониялуу өнүгүшүнө жардам бере турган миграцияны башкаруунун натыйжалуу стратегияларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу мүмкүн.

**бешинчи главада гармониялуу гендердик баланскa негизделген Кыргыз Республикасынын туруктуу экономикасын өнүктүрүүнүн негизги багыттары**, гендердик теңчиликке жетишүү контекстинде демографиялык өнүгүүнүн траекториялары каралып, эмгек рыногун гендердик гармонизациялоо жана гендердик тең салмактуулукту гармонизациялоонун стратегиялык моделдери сунушталат.

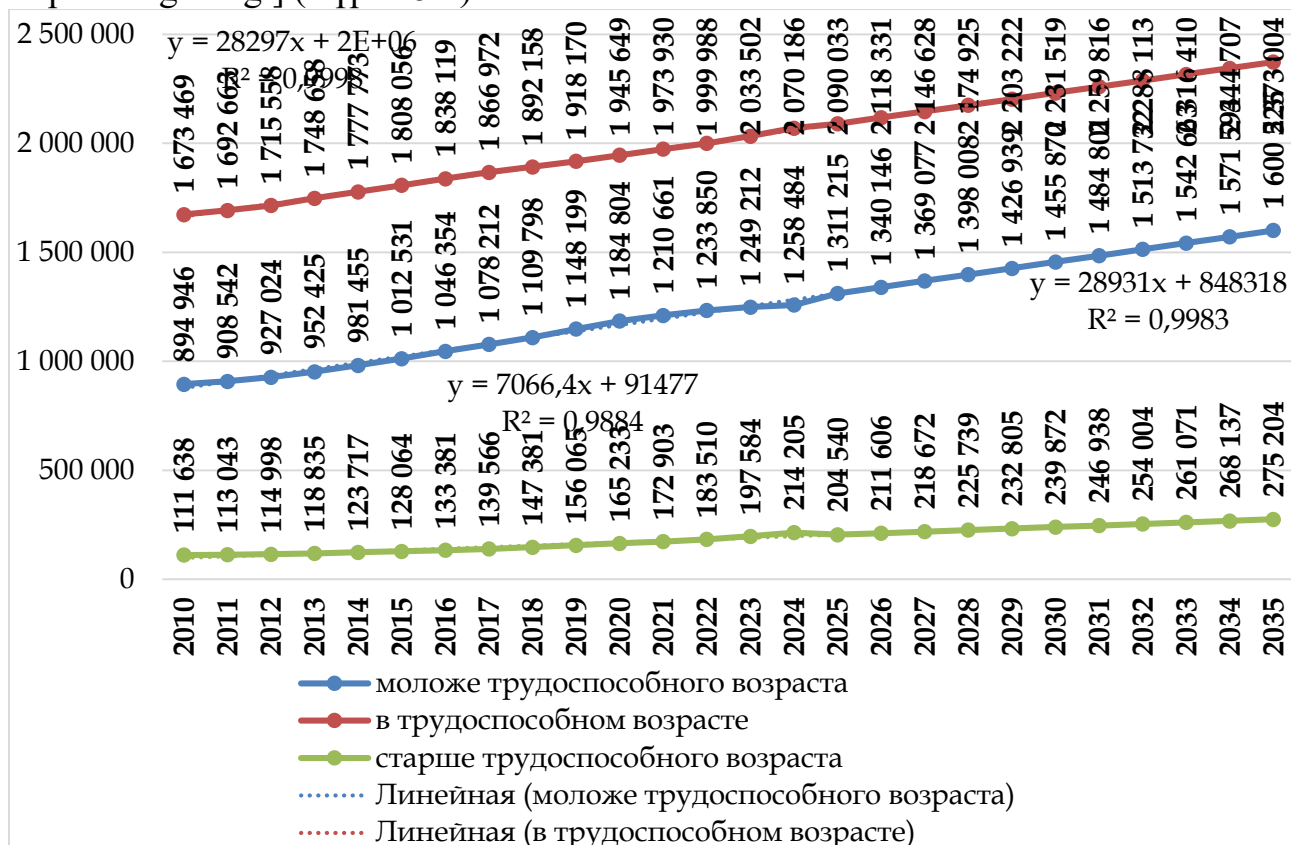
Жаш топтору боюнча эркектер менен аялдардын санын болжолдоо жыныстар ортосундагы демографиялык тең салмактуулукка баа берүүгө мүмкүндүк берет, бул социалдык-экономикалык чөйрөдө гендердик теңчиликти камсыз кылуу үчүн маанилүү. Кыргыз Республикасында 2035-жылга чейинки эркектердин санынын негизги курактык топтор боюнча болжолу бардык категориялар боюнча туруктуу өсүүнү көрсөтөт. Жалпы эркектердин саны 2025-жылдагы 3 605 788ден 2035-жылы 4 248 733кө чейин көбөйөт, бул бардык курактагы: эмгекке жарамдуу курактагы, эмгекке

жарамдуу курактагы жана эмгекке жарамдуу курактагы эркектердин арасында байкалат.

Ишке жарамдуу курактагы эркектердин саны  $y = 28931x + 848318$  формасындагы сызыктуу функцияга ылайык эсептелген маалыматтар боюнча  $R^2 = 0,9983$  жакын ишенимдүүлүк мааниси менен 2025-жылдагы 1 311 215 адамдан 1 600 525 адамга чейин көбөйөт. Бул өсүү төрөлүү көрсөткүчүнүн өсүү тенденциясын чагылдырат жана жаштарды билимге, саламаттыкты сактоого жана социалдык жактан колдоого өзгөчө көңүл бурууну талап кылат.

Ишке жарамдуу курактагы эркектердин саны  $y = 28297x + 2E+06$  түрүндөгү сызыктуу функцияга ылайык эсептелген маалыматтар боюнча  $R^2 = 0,9998$  жакын ишенимдүүлүгү менен, 2025-жылдагы 2 090 033 адамдан 2 373 004 адамга чейин көбөйөт. 2035. Бул курактык топ өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүндө негизги ролду ойнойт, анткени ал жумушчу күчүнүн негизги бөлүгүн түзөт. Бул курактагы эркектердин санынын көбөйүшү жаңы жумуш орундарын түзүүнү жана эмгек шарттарын жакшыртууну талап кылат.

$x + 91477$  формасындагы сызыктуу функцияга ылайык эсептелген маалыматтар боюнча ишенимдүүлүктүн  $R^2 = 0,9884$  жакындыгы менен 2025-жылдагы 204 540 адамдан 2035-жылы 275 204 адамга чейин көбөйөт. <http://stat.gov.kg/> (Сүрөт 5.1) .



**5.1-сүрөт. Кыргыз Республикасында эркектердин санынын 2035-жылга чейинки негизги курактык топтор боюнча болжолу , адам**

Булак: маалыматтар боюнча эсептелген[<https://stat.gov.kg/>]

Кыргыз Республикасында 2035-жылга чейинки аялдардын санынын негизги курактык топтор боюнча болжолу бардык курактык категориялардагы аялдардын санынын туруктуу өсүшүн көрсөтөт. Аялдардын жалпы саны 2025-

жылдагы 3 миллион 681 миң 530дан 2035-жылы 4 миллион 326 миң 536га чейин көбөйөт.

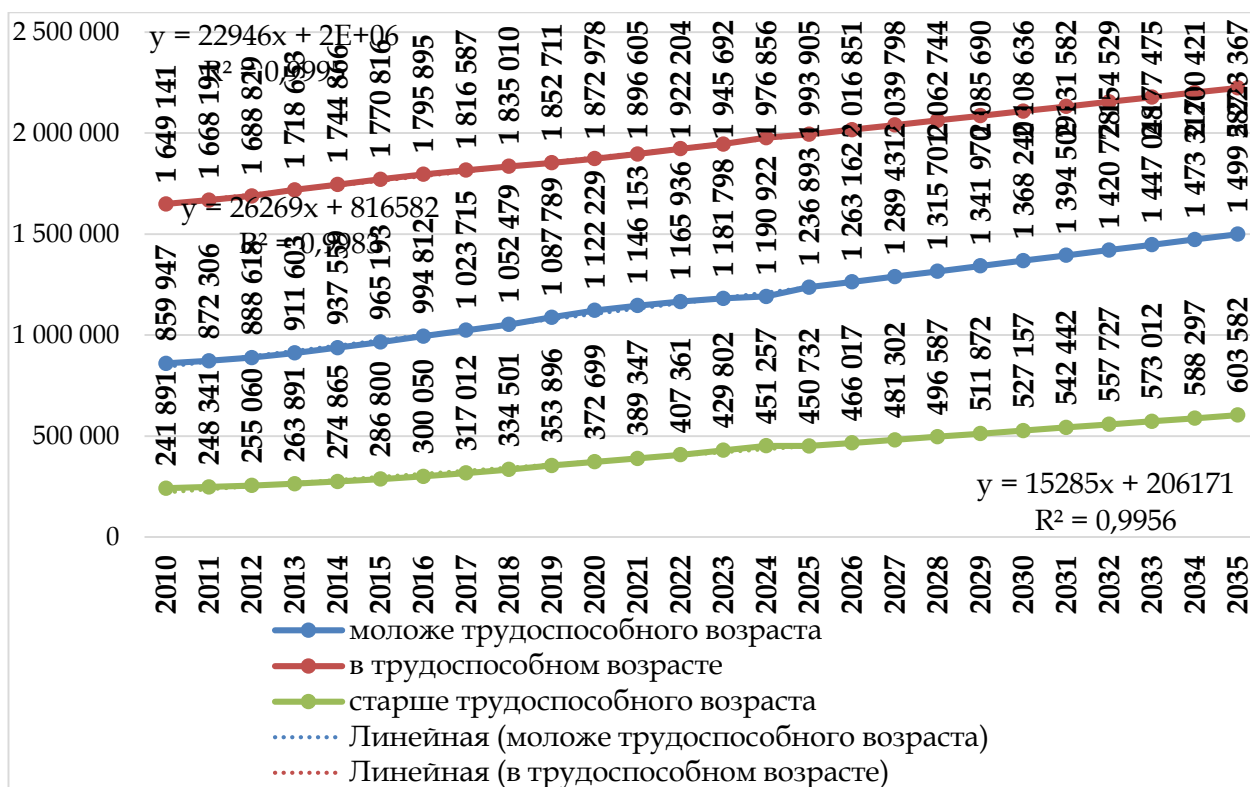
Негизги жаш топтору:

1. Эмгекке жарамдуу курактагы аялдар:  $y = 22946x + 2E+06$  формасындагы сызыктуу функцияга ылайык эсептелген маалыматтар боюнча бул категориядагы аялдардын саны  $R^2 = 0,9995$  жакын ишенимдүүлүк мааниси менен 2025-жылдагы 1 236 893 адамдан көбөйөт. 2035-жылы 1 499 587 адамга Бул өсүш кыздардын жана өспүрүмдөрдүн билим берүүсүнө жана ден соолугуна кам көрүүгө, ошондой эле аларды социалдык жактан колдоого өзгөчө көңүл бурууну талап кылат.

2. Эмгекке жарамдуу курактагы аялдар:  $y = 22946x + 2E+06$  формасындагы сызыктуу функцияга ылайык эсептелген маалыматтарга ылайык болжолдоо ишенимдүүлүктүн  $R^2 = 0,9995$  жакындыгы менен, эмгекке жарамдуу аялдардын санынын 1 993 905 адамдан көбөйгөнүн көрсөтөт. 2025-жылы 2 223 367 адамга 2035-жылы [ <https://stat.gov.kg/>] (5.2-сүрөт).

5.2-сүрөт. 2035-жылга чейин Кыргыз Республикасындагы аялдардын санынын негизги курактык топтор боюнча болжолу, адам

Булак: маалыматтар боюнча эсептелген[<https://stat.gov.kg/>]



эмгек рыногунда жана өндүрүштүк ишмердүүлүктө эмгекке жарамдуу курактагы аялдар маанилүү роль ойношот.

Ишке жарамдуу курактагы аялдардын саны болжолдуу ишенимдүүлүк мааниси  $R^2 = 0,9956$  болгон  $y = 15285x + 206171$  формасындагы сызыктуу функцияга ылайык эсептелген маалыматтар боюнча 2025-жылдагы 450 732

адамдан 203 582 адамга чейин көбөйөт. Бул өсүш калктын жалпы санында улгайган аялдардын үлүшүнүн көбөйгөндүгүн айгинелейт, бул пенсия, медициналык тейлөө жана улгайган аялдарды социалдык жактан колдоо маселелерине көңүл бурууну талап кылат.

Кыргыз Республикасындагы эркектердин орточо айлык эмгек акысынын Кыргыз Республикасындагы билим берүүгө мамлекеттик бюджеттин чыгашаларынан көз карандылыгын мүнөздөгөн регрессиялык теңдеме 5.1-таблицадагы эсептелген маалыматтардын негизинде түзүлүшү мүмкүн. Регрессиялык теңдеме  $\hat{Y}_x = 2893,092 + 0,000438 * X_{10}$  [https://stat.gov.kg/] түрүнө ээ (5.1-таблица).

5.1-таблица – Стандарттык ката

	Коэффициент	Стандарттык ката	t-статистика	P-баалуу	Төмөнкү 95%	Топ 95%
Y-кесилиш	2893.092	351.6714	8.226692	5E-06	2119.069	3667.116
X10	0.000438	1.05E-05	41.73772	1.82E-13	0.000415	0.000462

Булак: [https://stat.gov.kg/] боюнча эсептелген

Кыргыз Республикасындагы аялдардын орточо айлык эмгек акысынын Кыргыз Республикасында билим берүүгө мамлекеттик бюджеттин чыгашаларынан көз карандылыгын мүнөздөгөн регрессиялык теңдеме 5.2-таблицадагы эсептелген маалыматтардын негизинде түзүлүшү мүмкүн. Регрессиялык теңдеме  $\hat{Y}_x = 1161,442 + 0,000361 * X_{10}$  [https://stat.gov.kg/] түрүнө ээ (5.2-таблица).

Кыргыз Республикасындагы аялдардын орточо айлык эмгек акысынын Кыргыз Республикасында билим берүүгө мамлекеттик бюджеттин чыгашаларынан көз карандылыгы боюнча болжолдуу регрессиялык маалыматтар

	Коэффициент	Стандарттык ката	t-статистика	P-Маани	Төмөнкү 95%	Топ 95%
Y-кесилиш	1161.442	386.1923	3.007418	0.011921	311.4381	2011,445
X10	0.000361	1.15E-05	31.25183	4.27E-12	0.000335	0.000386

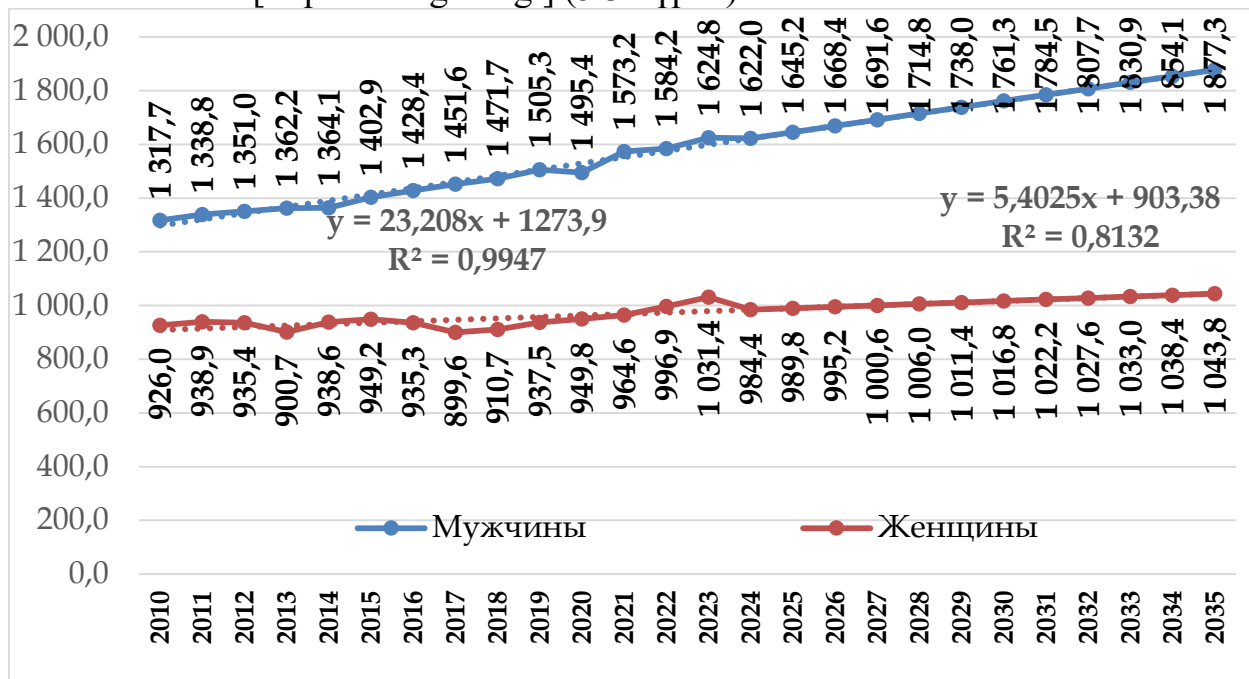
Булак: маалыматтар боюнча эсептелген [https://stat.gov.kg/]

Гендердик теңчиликте гармонизациялоонун стратегиялык моделдерин болжолдоо негизги факторлордун болжолдоолорун талдоону жана иштеп чыгууну камтыйт. Кыргыз Республикасында 2035-жылга чейин жумуш менен камсыз болгондордун санынын гендердик көрсөткүчтөр боюнча болжолу эркектердин да, аялдардын да акырындык менен көбөйүшүн көрсөтөт.  $y = 23,208x + 1273,9$  түрүндөгү сызыктуу функцияга ылайык эсептелген маалыматтарга ылайык, ишенимдүүлүктүн  $R^2 = 0,9947$  жакындыгы менен, иштеген эркектердин саны 2024-жылдагы 1622,0 миң адамдан 1877,3 миң адамга чейин көбөйөт. Форманын сызыктуу функциясына ылайык эсептелген маалыматтар боюнча аял популяциясы  $y = 5,4025x + 903,38$  болжолдуу



ишенимдүүлүк мааниси менен  $R^2 = 0,8132$  да өсүштү көрсөтүп, 2024-жылдагы 984,4 миң кишиден 2035-жылы 1043,8 миң адамга чейин көбөйөт.

Кыргыз Республикасында 2035-жылга чейин иш менен камсыз болгон калктын санынын болжолунун гендердик жактан актуалдуулугу анын стратегиялык пландаштыруу жана эффективдүү социалдык-экономикалык саясатты иштеп чыгуу үчүн маанисинде. Кыргыз Республикасында 2035-жылга чейин жумуш менен камсыз болгондордун санынын болжолу туруктуу өсүштү көрсөтөт. Маалыматка ылайык, иш менен камсыз болгондордун жалпы саны 2024-жылдагы 2606,4 миң адамдан 2035-жылы 2921,1 миң адамга чейин көбөйөт [<https://stat.gov.kg/>] (5.3-сүрөт).



5.3-сүрөт. Кыргыз Республикасында 2035-жылга чейин иштеген калктын санынын жынысы боюнча болжолу, миң адам  
 Булак: [<https://stat.gov.kg/>] боюнча эсептелген

5.4-сүрөттө гендердик теңчиликке жетишүү контекстинде Кыргыз Республикасынын демографиялык өнүгүү модели көрсөтүлгөн.

матрицасын коомдогу эркектер менен аялдардын мүмкүнчүлүктөрүнүн, ресурстарынын жана статустарынын айырмачылыктарына таасир этүүчү өз ара байланышкан элементтердин жыйындысы катары түзүүгө мүмкүндүк берди. Бул матрица төмөнкү негизги компоненттерди камтыйт:





5.12-сүрөт. Гендердик теңсиздик матрицасы

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Кыргыз Республикасындагы эмгек рыногунда гендердик теңчиликти гармонизациялоо моделин иштеп чыгуу мыйзам чыгаруу демилгелерин, колдоо программаларын, билим берүү жана маданий өзгөрүүлөрдү камтыган комплекстүү мамилени талап кылат.



5.13-сүрөт. Эмгек рыногунда гендердик теңчиликти гармонизациялоо модели

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Модель гендердик дисбаланстарды жоюуга, аялдардын экономикалык ишмердүүлүккө катышуусун жогорулатууга жана эмгек рыногунда эркектер менен аялдардын бирдей мүмкүнчүлүктөрүн камсыз кылууга багытталууга тийиш Кыргыз Республикасынын бардык граждандарынын турмушунун.

## КОРУТУНДУ

Гармониялуу гендердик баланска негизделген Кыргыз Республикасынын туруктуу экономикасын өнүктүрүү бир нече негизги багыттарды камтыган комплекстүү мамилени талап кылат. Бул багыттар

эркектер менен аялдар үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү түзүүгө көмөктөшүүчү социалдык-экономикалык да, маданий да аспектилерди эске алышы керек.

1. Эркектер менен аялдардын жашоо узактыгынын айырмасы талданып жаткан мезгил ичинде болжол менен 8 жылды түзөт. Бул гендердик ажырымды төмөнкү факторлор менен түшүндүрүүгө болот:

– Жашоо мүнөзү жана жүрүм-туруму: Эркектер көбүнчө тамеки чегүү, алкогольдук ичимдиктер, кырсыктар жана кооптуу кесиптер сыяктуу тобокелдүү жүрүм-турум факторлоруна дуушар болушат. Эркектер оорунун алгачкы стадияларында медициналык жардамга азыраак кайрылышат, бул алдын ала турган себептерден улам өлүмгө алып келет.

– Социалдык жана экономикалык факторлор: Аялдардын социалдык колдоо тармактары күчтүүрөөк жана медициналык жардамга көбүрөөк кайрылышат.

– Биологиялык айырмачылыктар: Кээ бир изилдөөлөр эркектер менен аялдардын ортосундагы биологиялык айырмачылыктар да жашоонун узактыгына бир ролду ойной алат деп болжолдойт.

– Эркек калктын арасында сергек жашоо образын пропагандалоого жана профилактикалык иш-чараларга көбүрөөк көңүл буруу маанилүү. Өмүрдүн узактыгын жогорулатуу улгайган адамдардын жашоо сапатын жакшыртууну, анын ичинде медициналык кызматтарга жана социалдык колдоолорго жетүүнү талап кылат.

2. Билим берүү жана окутууда гендердик теңчилик

– Айрыкча айыл жана алыскы аймактарда балдар менен кыздардын сапаттуу билимге бирдей жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу. Бул билим берүү программаларында гендердик стереотиптерди жоюуну жана кыздар үчүн илим, технология, инженерия жана математика (STEM) боюнча мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүүнү камтыйт.

– өз алдынча иш менен камсыз кылуу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү максатында аялдарга багытталган кесиптик даярдоо жана кайра даярдоо программаларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу .

3. Эмгек рыногунда гендердик теңчилик

Иш менен камсыз болгон калктын эки жыныстагы оң өсүшүнө карабастан, жумуштуулукта гендердик диспропорция байкалууда. Жумушка орношкон аялдардын саны эркектердикине караганда кыйла аз жана бул айырма изилдөөнүн бүткүл мезгилинде сакталат.

Жумуш менен камсыз болгон аялдардын саны өскөнүнө карабастан, өсүү темпи эркектерге салыштырмалуу кыйла төмөн. Бул эмгек рыногунда бар болгон тоскоолдуктарды жана аялдар үчүн чектелген мүмкүнчүлүктөрдү көрсөтөт.

• Бирдей эмгек акы үчүн шарттарды түзүү: бирдей эмгек үчүн бирдей эмгек акыны камсыз кылуу механизмдерин иштеп чыгуу, ошондой эле жумушка алууда жана көтөрүлүүдө дискриминацияга каршы күрөшүү.

• Аялдар арасында ишкердикти өнүктүрүү: Финансылык ресурстарга жетүү аркылуу аялдардын ишкердигин стимулдаштыруу,

бизнеси каттоо жол-жоболорун жөнөкөйлөтүү жана консультациялык колдоо көрсөтүү. Аялдар жетектеген чакан жана орто ишканаларды колдоого өзгөчө көңүл буруу керек.

#### 4. Үй-бүлөлөрдү социалдык жактан коргоо жана колдоо

- Эмгек жана үй-бүлөлүк милдеттерди айкалыштыруу үчүн шарттарды жакшыртуу: Аялдарга карьералык жана үй-бүлөлүк милдеттерди айкалыштырууга мүмкүндүк берүүчү аралыктан иштөө же ийкемдүү сааттар сыяктуу ийкемдүү эмгек шарттарын киргизүү. Бул ошондой эле балдарды багуу боюнча жеткиликтүү жана сапаттуу кызматтарды түзүүнү камтыйт.

- Социалдык колдоо программаларын өнүктүрүү: Социалдык колдоо программаларын кеңейтүү, анын ичинде пенсиялык системаны жакшыртуу жана медициналык камсыздандыруу программаларын өнүктүрүү, өзгөчө аз камсыз болгон аялдарды жана үй-бүлөлөрдү.

Гармониялуу гендердик баланска негизделген Кыргыз Республикасынын туруктуу экономикасын өнүктүрүү бир нече негизги багыттарды камтыган комплекстүү мамилени талап кылат. Бул багыттар эркектер менен аялдар үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү түзүүгө көмөктөшүүчү социалдык-экономикалык да, маданий да аспектилерди эске алышы керек.

2022-жылы Кыргыз Республикасында үй чарба башчысынын жынысы боюнча үй чарбаларынын акчалай кирешелерин талдоо кирешенин ар кандай булактарында олуттуу гендердик айырмачылыктарды көрсөтөт:

- Гендердик кирешелердин теңсиздиги: үй чарбаларынын башчысы катары аялдар жалпысынан эркектерге караганда азыраак айлык алышат, бул ресурстарга жана мүмкүнчүлүктөргө жетүүдөгү гендердик ажырымды жоюу зарылдыгын баса белгилейт.

- Аялдардын мүлккө жетүүсүнүн чектелгендиги: Аялдардын мүлктүк кирешесинин төмөн болушу алардын активдерди топтоо мүмкүнчүлүгү аз экенин көрсөтүп турат, бул алардын экономикалык көз карандысыздыгына терс таасирин тийгизет.

- Аялдардын эмгек миграциясынан аз кирешеси: Аялдар эмгек миграциясынан азыраак киреше алышат, бул алардын эл аралык эмгек рынокторуна катышуусуна тоскоолдуктарды көрсөтүшү мүмкүн.

#### 5. Саясатта жана башкарууда гендердик теңчиликти бекемдөө

- Аялдардын чечимдерди кабыл алуу процессине катышуусун жогорулатуу: Аялдардын саясатка жана башкарууга катышуусун жогорулатуу үчүн шарттарды түзүү, анын ичинде аялдардын мамлекеттик жана коомдук уюмдарга катышуусуна квота берүүнү камсыз кылуу.

- экономикалык жана социалдык программаларды иштеп чыгууда эркектердин да, аялдардын да кызыкчылыктарын жана керектөөлөрүн эске алууну пландаштыруу .

#### 6. Миграциянын гендердик өзгөчөлүгүн түшүнүү жана чечүү жергиликтүү жана эл аралык деңгээлде дагы адилеттүү, инклюзивдик жана туруктуу коомдорду түзүү үчүн маанилүү . Бул үчүн өкмөттөр менен эл

аралык уюмдардан тарта жарандык коом менен академиялык чөйрөгө чейин бардык кызыкдар тараптардын биргелешкен аракети талап кылынат.

Бул айырмачылыктар экономикалык жана социалдык саясатты иштеп чыгууда гендердик көз карашты эске алуунун маанилүүлүгүн көрсөтүп турат.

7. Пенсиялык камсыздоону талдоо бир катар көйгөйлөрдү аныктады:

– Пенсиялардын санынын тынымсыз көбөйүшү өлкөнүн калкынын улгайып баратканынан кабар берет, бул пенсиялык системага кошумча басымды жаратат жана аны каржылоо үчүн ресурстарды көбөйтүүнү талап кылат.

– Аял пенсионерлердин кыйла көп саны (2022-жылы 500 000 266 000 эркектерге каршы) аялдардын өмүрүнүн узактыгын чагылдырышы мүмкүн, бул аялдар пенсионер калктын муктаждыктарына, анын ичинде саламаттыкты сактоо жана социалдык кызматтарга өзгөчө көңүл бурууну талап кылат.

– Жылдар бою эркек пенсионерлердин санынын өзгөрүшү пенсияга жетүүдөгү мүмкүн болгон көйгөйлөрдү же эмгек жана пенсиялык укуктарды өзгөртүүнү көрсөтүп турат.

Пенсиялардын жалпы жогорулашына карабастан, пенсиялардагы гендердик ажырым сакталып калууда, бул эркектер менен аялдардын ортосундагы эмгек стажынын, маянанын жана пенсиялык шарттардын айырмачылыгынан улам болушу мүмкүн. Пенсиянын жогорулашы жарым-жартылай инфляция менен шартталган, башкача айтканда, пенсионерлердин сатып алуу жөндөмдүүлүгүнүн реалдуу өсүшү аз болушу мүмкүн. Бул, өзгөчө, кирешеси пенсияга гана көз каранды пенсионерлерге тиешелүү. Пенсиялардын жогорулашына карабастан, алардын деңгээли, өзгөчө товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө баалардын жогорулашынын шартында жашоонун негизги чыгымдарын жабуу үчүн дагы эле жетишсиз болушу мүмкүн.

микрофинансылык кызмат көрсөтүүлөргө бирдей жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу үчүн каржылоо жана микрофинансылык саясатты иштеп чыгууда гендердик перспективаларды эске алуу жана калктын муктаж топторуна туруктуу колдоо көрсөтүү зарыл. Микрокредиттер көбүнчө чакан бизнес үчүн капиталдын маанилүү булагы болуп саналат, бул өз кезегинде экономиканы көтөрөт. Гендердик бөлүштүрүүнү түшүнүү эки жыныстагы ишкерлерди жакшыраак колдоого мүмкүндүк берет. Микрофинансылоо аялдардын жана эркектердин социалдык-экономикалык шарттарын жакшыртууда, өзгөчө элет жеринде же аз камсыз болгон топтордун арасында негизги ролду ойной алат. Гендердик талдоо бул көйгөйлөрдү чечүү үчүн микрокредитти кантип колдонуу керектигин түшүнүүгө жардам берет.

Санариптик экономикада гендердик теңчиликти камсыздоо:

– Аялдардын санариптик экономикага катышуусуна көмөктөшүү: аялдарды санариптик көндүмдөр жана технологиялар боюнча окутууга багытталган программаларды иштеп чыгуу, бул аларга экономиканын инновациялык секторлоруна активдүү катышууга мүмкүндүк берет.

– жетектеген стартаптарды колдоо : Аялдар жетектеген стартаптарды жана инновациялык долбоорлорду колдоо үчүн атайын фонддорду жана программаларды түзүү , бул алардын экономиканы санариптик трансформациялоодогу ролун күчөтөт.

## ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Кыргызстанда жашоонун узактыгын мындан ары жогорулатуу үчүн төмөнкүлөр сунушталат:

– Калктын бардык катмарлары үчүн, өзгөчө алыскы аймактарда сапаттуу медициналык жардам алуу мүмкүнчүлүгүн камсыздоо. Оорулардын алдын алуу программаларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу, калктын сергек жашоо образы жөнүндө маалымдуулугунун деңгээлин жогорулатуу.

– Оорулардын алдын алуу программаларын ишке ашыруу жана сергек жашоо образын пропагандалоо.

– Калктын үзгүлтүксүз медициналык кароодон өтүүнүн жана сергек жашоо образынын маанилүүлүгү жөнүндө билим деңгээлин жогорулатуу менен сергек жашоо образын, анын ичинде туура тамактанууну, физикалык активдүүлүктү жана жаман адаттардан баш тартууну жайылтууга багытталган маалыматтык кампанияларды улантуу маанилүү .

– Айрыкча калктын аялуу катмарына социалдык колдоо көрсөтүүнү күчөтүү.

– Медициналык кызматтарга жетүү жана саламаттыкты колдоо боюнча гендердик айырмачылыктарды кыскартууга багытталган программаларды иштеп чыгуу.

– Ооруларды эрте аныктоого жана дарылоого басым жасоо менен саламаттыкты сактоо системасын өркүндөтүүнү улантуу зарыл, бул эркектер менен аялдардын жашоо узактыгынын айырмасын кыскартат, саламаттыкты сактоону каржылоону көбөйтүүгө, инфраструктураны жана медициналык кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүгүн жакшыртууга мүмкүндүк берет.

– Билим берүүнү колдоо, эмгек шарттарын жакшыртуу, сапаттуу турак-жай жана жагымдуу экологиялык чөйрө менен камсыз кылуу.

– Калктын аярлуу катмарын социалдык колдоо программаларын иштеп чыгуу, кирешелердин деңгээлин жогорулатуу жана жашоо шарттарын жакшыртуу. Жашоонун узактыгынын өсүшүн эске алуу менен улгайган адамдарды социалдык жана медициналык жактан колдоо программаларын иштеп чыгуу, аларга пенсияга чыгууда татыктуу жашоо сапатын камсыз кылуу зарыл.

2. Кыргыз Республикасында энелердин жана ымыркайлардын өлүмүнүн көрсөткүчтөрүн андан ары кыскартуу үчүн төмөнкүлөр сунушталсын:

– Медициналык кызматтардын жеткиликтүүлүгүн жакшыртуу: алыскы жана айыл жерлеринде саламаттыкты сактоо инфраструктурасын өнүктүрүү.

– Заманбап медициналык технологияларды киргизүү жана медициналык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу.

– Жаш жана көп балалуу үй-бүлөлөрдү колдоо программаларын киргизүү, жашоо шарттарын жакшыртуу.

– Аялдарды саламаттыкты сактоо жана оорулардын алдын алуу жаатында билим берүү программаларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу.

– иштеп чыгуу үчүн маалыматтарды үзгүлтүксүз чогултуу жана талдоо

3. Эркектер менен аялдардын акчалай кирешелерин жогорулатуу боюнча төмөнкүдөй чаралар сунушталышы мүмкүн:

Гендердик эмгек акы боюнча ажырымды жоюу:

– Бирдей эмгек акы төлөө саясатын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу: бирдей эмгек үчүн бирдей акы төлөөнү камсыз кылуу боюнча укуктук жана институционалдык чараларды күчөтүү керек. Бул гендердик теңчиликти камсыз кылуу боюнча иш берүүчүлөр үчүн милдеттүү талаптарды киргизүүнү камтышы мүмкүн.

– Айлыктары жогору тармактарда аялдарды колдоо: Айрыкча экономиканын маалымат технологиялары, инженерия жана финансы сыяктуу жогорку эмгек акы төлөнүүчү секторлорунда аялдар үчүн окутуу жана кесиптик өнүгүү программаларын иштеп чыгуу маанилүү. Бул эмгек акынын айырмасын кыскартууга жардам берет.

– Ачык отчеттуулук системасын түзүү: Иш берүүчүлөр арасында ачык-айкындуулукту жана отчеттуулукту камсыз кылуу үчүн гендердик төлөм боюнча отчеттуулук системасы ишке ашырылышы керек. Бул басмырлоо учурларын аныктоого жана тиешелүү чараларды көрүүгө мүмкүндүк берет.

– Аялдардын ишкердигин колдоо: аялдардын иш менен камсыз болушун жогорулатууга багытталган максаттуу программаларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу зарыл. Бул эмгек шарттарын жакшыртуу, аялдардын ишкердигин колдоо жана билим алуу жана кесиптик мүмкүнчүлүктөргө бирдей жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу боюнча чараларды камтышы мүмкүн.

– Дистанттык жумуш жана толук эмес жумуш убактысы сыяктуу иш менен камсыз кылуунун ийкемдүү формаларын өнүктүрүү аялдардын иш менен камсыз болуу деңгээлин жогорулатууга жана алардын экономикалык абалын жакшыртууга жардам берет.

– Иш менен камсыз кылууда гендердик ажырымды азайтуу үчүн эмгек рыногунда гендердик теңчилик маселелерине көңүл бурууну күчөтүү зарыл. Бул дискриминацияга каршы күрөшүү, жетекчилик кызматтарда аялдардын санын көбөйтүү жана ийкемдүү иштөө шарттарын түзүү боюнча чараларды камтышы мүмкүн.

– Кредитке, окутууга жана ресурстарга жетүү аркылуу аялдардын өз алдынча иш менен камсыз болушуна дем берүү алардын кирешесин жана экономикалык көз карандысыздыгын жогорулатат.

– Аялдардын мүлккө жетүүсүн жакшыртуу: Аялдардын мүлккө ээ болушун жогорулатууга багытталган программалар, анын ичинде активдерди сатып алууну колдоо жана инвестициялык мүмкүнчүлүктөр.

– Аялдардын пенсиясын колдоо: аялдардын карьерасын, анын ичинде бекер жана акы төлөнбөгөн жумуштарды эске алуу үчүн пенсиялык саясатты кайра карап чыгуу.

– Мигрант аялдарды колдоо: Эмгек миграциясында аялдарды колдоо программаларын күчөтүү, анын ичинде алардын укуктарын коргоо жана чет өлкөдө татыктуу киреше табуу мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатуу.

– камсыз кылуу үчүн, айрыкча аялдардын иш менен камсыз болушу салттуу түрдө төмөн болгон жогорку технологиялык жана инновациялык секторлордо кесиптик окутуу жана көндүмдөрдү өнүктүрүү программаларын иштеп чыгуу керек.

– Иш менен камсыз кылуунун ийкемдүү формаларына көмөктөшүү: аралыктан иштөө жана толук эмес жумуш убактысы сыяктуу иш менен камсыз кылуунун ийкемдүү формаларын өнүктүрүү аялдардын жумуштуулук деңгээлин жогорулатууга жана алардын экономикалык абалын жакшыртууга жардам берет.

4. Жакырчылыкты жеңүү үчүн төмөнкү чаралар сунушталышы мүмкүн:

– Шаар жеринде эркектер арасында жакырчылыктын өсүшү калктын бул тобу үчүн иш менен камсыз кылууну колдоо жана киреше деңгээлин жогорулатуу боюнча программаларды иштеп чыгууну талап кылат.

– Айыл жергесиндеги аялдардын жакырчылыгынын төмөндөшүнө карабастан, экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү түзүү жана аялдардын социалдык коргоого жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу боюнча аракеттерди улантуу зарыл.

– жакырчылыкты туруктуу кыскартууга жетишүү үчүн гендердик айырмачылыктарды жана ар кайсы аймактардын өзгөчөлүктөрүн эске алган комплекстүү мамиле керек.

5. Эмгекке жарамдуу калктын миграциясынын деңгээлин төмөндөтүү үчүн өлкөдө жашоо жана иштөө үчүн жагымдуу шарттарды түзүү, анын ичинде жумуш орундарын жакшыртуу жана социалдык коргоого жеткиликтүүлүктү камсыздоо зарыл.

– Жаштарды колдоо программалары: Стипендиялар, гранттар жана карьералык мүмкүнчүлүктөр сыяктуу өлкөнүн жаштарын колдоо боюнча программаларды иштеп чыгуу жаштардын сыртка кетишин азайтууга жардам берет.

– Улгайган мигранттарды колдоо: Улгайган мигранттар үчүн атайын программаларды киргизүү, анын ичинде жергиликтүү коомчулукка интеграциялоо же реинтеграцияга көмөк көрсөтүү социалдык системаларга болгон басымды азайтып, алардын жашоо сапатын жакшыртат.

6. Өлкөдө гендердик өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен пенсиялык системаны жана социалдык коргоону өнүктүрүү максатында төмөнкүдөй чаралар сунушталышы мүмкүн:

– Пенсиялык системанын туруктуулугун камсыз кылуу боюнча узак мөөнөттүү стратегияларды иштеп чыгуу, анын ичинде Социалдык фонддун

каржылоо, инвестициялоо жана активдерин башкаруу жаатындагы реформаларды жүргүзүү.

– Медициналык кызмат көрсөтүүлөрдүн сапатын жогорулатуу, билим берүү жана социалдык программаларга жеткиликтүүлүк сыяктуу пенсионер аялдарды колдоого багытталган атайын программаларды жана демилгелерди киргизүү.

– Билим берүүнү, коомчулуктун катышуусун жана ден соолукту сактоону камтыган активдүү карылык программаларын иштеп чыгуу пенсиялык системанын жүгүн азайтууга жана пенсионерлердин жашоо сапатын жакшыртууга жардам берет.

– Теңсиздикти жоюу жана пенсиялык төлөмдөрдү бөлүштүрүүдө адилеттүүлүктү камсыз кылуу үчүн, айрыкча эркектер үчүн пенсиялык укуктарга талдоо жүргүзүү жана мүмкүн болгон текшерүү.

7. Пенсиялардагы гендердик ажырымды жоюу үчүн пенсиядагы гендердик ажырымдын келип чыгуу себептерин талдоо жана аны азайтуу боюнча чараларды иштеп чыгуу, мисалы, аялдардын эмгек шарттарын жакшыртуу жана эмгек акыны жогорулатуу, ошондой эле пенсиялык укуктарды жана аялдар үчүн шарттар. Пенсионерлердин реалдуу сатып алуу жөндөмдүүлүгүн сактоо үчүн реалдуу инфляцияны жана жашоонун наркынын өсүшүн эске алуу менен пенсияларды үзгүлтүксүз индексациялоо, пенсиясы жашоо минимумунан төмөн болгон пенсионерлерди колдоо программаларын, анын ичинде кошумча социалдык жөлөкпулдарды жана жөлөкпулдарды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу керек. коммуналдык жана медициналык жактан тейлөө. Финансылык пландаштыруу жана аманаттарды башкаруу боюнча келечектеги пенсионерлер үчүн билим берүү программаларын киргизүү пенсияга чыгууга жакшыраак даярданууга жана финансылык туруктуулукту жакшыртууга жардам берет.

8. Ресурстарга жана финансыга жетүүдө гендердик теңчилик:

– Финансылык ресурстарга бирдей жеткиликтүүлүк: бизнести өнүктүрүү жана экономикалык көз карандысыздыкты жогорулатуу үчүн эркектер менен аялдардын кредиттерге, субсидияларга жана башка финансылык инструменттерге бирдей жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу. Айрыкча экономикалык туруксуздук мезгилинде микрокредит алуучулардын арасында алардын үлүшүн туруктуу көбөйтүүгө багытталган аялдарды колдоо боюнча атайын программаларды иштеп чыгуу зарыл .

– Гендердик аспектилерди эске алуу менен айыл чарба секторун өнүктүрүү: Айыл жерлерин туруктуу өнүктүрүүгө жана калктын жашоо деңгээлин жогорулатууга көмөктөшүүчү айыл чарбасындагы аялдардын кооперативдерин жана демилгелерин колдоо.

## **ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН**

### **ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ**



1. **Аттокурова, А.Т.** Калктын өнүгүүсүнүн теориялык жана социалдык-экономикалык аспектилери [Текст] / А.А. Саякбаева , А.Ж. Кенжекараева , А.Т. Аттокурова /М. Рыскулбеков башка Кыргызча экономика университетинин жаңылыктар . 2016. № 4 (38). С. 201-207.  
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=304818>
2. **Аттокурова, А.Т.** Калктын миграциялык процессинин теориялык негиздери // Экономикалык илимдердин суроолору. 2018. № 2 (90). 17—19-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=34913712>
3. **Аттокурова А.Т.** Кыргыз Республикасынын инвестициялык саясатынын ролу жана мааниси [Текст] /Аттокурова А.Т., Ысакжанова А.Ы. // ОшМУнун жарчысы . 2019. № 1. С. 57-60.  
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=34913712>
4. **Аттокурова, А.Т.** Кыргыз Республикасындагы инвестициялык саясаттын өнүгүү жолдору [Текст] Аттокурова А.Т., А.Ы.Ысакжанова // ОшМУ Жарчысы . 2019. No 2. П. 56-58. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43127163>
5. **Аттокурова, А.Т.** Демографиялык жана миграциянын методологиялык негиздери х [Текст] / А.Т. Аттокурова // Гуманитардык илимдердин суроолору. 2019. No 6 (105). С. 20-22. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41567974>
6. **Аттокурова, А.Т. Заманбап эл аралык миграция жана демографиялык процесстердин өзгөчөлүктөрү [Текст] / А.Т.Аттокурова // Экономика илимдеринин маселелери. 2020. № 2 (102). 17—19-бб.**  
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43127163>
7. **Аттокурова, А.Т.** Санариптештирүү контекстинде миграциялык процесстерди башкаруу [Текст] / Аттокурова А.Т., Шарапова Ю.П., Довлотов , Б.С. // Экономикалык илимдердин суроолору. 2022. № 1 (113). 9-12-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48051989>
8. **Аттокурова, А.Т.** Жогорку квалификациялуу адамдардын эл аралык миграциясын башкаруу саясатынын экономикалык натыйжалары [Текст] / Аттокурова А.Т.// Экономика илимдеринин суроолору. 2022. № 1 (113). 70-73-бб. <https://www.kitapkana.ru/item.asp?id=48051989>
9. **Аттокурова, А.Т.** Евразиялык интеграциянын шарттарында Кыргыз Республикасынын калкынын эмгек миграциясынын көйгөйлөрү [Текст] / Аттокурова, А.Т., Сайдинов , М.Т. // "Россия мамлекеттик социалдык университети" жогорку окуу жайынын федералдык мамлекеттик бюджеттик окуу жайынын филиалынын бюллетени. 2021. № 2 (24). 32-37-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48122099>
10. **Аттокурова, А.Т.** Кыргызстандын калкынын тышкы эмгек миграциясын жөнгө салуу маселелери [Текст] / Аттокурова, А.Т., Ташматова , Г.Э., Шарапова, Ю.П. // Федералдык мамлекеттик бюджеттик окуу жайынын филиалынын жарчысы. Россия мамлекеттик социалдык университети». 2021. № 2 (24). 112-116-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48122099>

11. **Аттокурова, А.Т.** Кыргыз Республикасынын калкынын миграциясынын гендердик өзгөчөлүгү [Текст] / Саякбаева А.А., Аттокурова А.Т. // Жыйнакта: Жогорку мектеп: илимий изилдөө. Университеттер аралык эл аралык конгресстин материалдары. Москва, 2024. 20-27-беттер. <https://www.kitapkana.ru/item.asp?id=65500576>
12. **Аттокурова, А.Т.** Гендердик дисбаланстын айрым аспектилери ЕАЭБ өлкөлөрүнүн экономикалык өнүгүүсүнүн бузулуу коркунучу катары (Кыргызстандын мисалында) [Текст] / Саякбаева А.А., Аттокурова А.Т. // Борбордук Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун жаңылыктары. 2024. № 3 (42). 61-70-бб. <https://www.kitapkana.ru/item.asp?id=69214433>
13. **Аттокурова, А.Т.** Гендердик көз карашта Кыргыз Республикасынын социалдык-демографиялык өнүгүүсүнүн тандалган аспектилери [Текст] / Саякбаева А.А., Аттокурова А.Т. // Борбор Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун жаңылыктары. 2024. № 3 (42). 61-70-бб. <https://www.kitapkana.ru/item.asp?id=69214435>
14. **Аттокурова, А.Т.** Кыргызстандагы миграциялык процесстердин айрым аспектилери [Текст] / Саякбаева, А.А., Аттокурова А.Т. // Борбор Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун жаңылыктары. 2024. № 2 (45). С. 218 -223. <https://www.kitapkana.ru/item.asp?id=75090631>
15. **Кичинекей, А Т Scopus.** Калктын жан башына туруктуу өнүктүрүү шартында Кыргыз Республикасынын аймактарынын социалдык-экономикалык теңдештирүүнү калктын жан башына ВПӨ боюнча баалоо. Башкаруудагы өркүндөтүлгөн сериялар 33В. 2023. -173-179-бет [ PubMed ] / А. С Окуу , А Т Аттокурова [ и др .]
16. **Аттокурова, А.Т.** Билим берүү уюмдарынын өнүгүүсүнүн диагностикасы жана алардын гендердик көз караштан инклюзивдүүлүгү : социалдык-экономикалык жана укуктук аспектилери (Кыргызстандын мисалында) [Текст] / А.А. Саякбаева , А.Т. Аттокурова // Кыргызстандын илими, жаңы технологиялары жана инновациялары. 2024. ННТ - № 6. С. 100 -110. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=>
17. **Аттокурова, А.Т.** Гендердик контекстте Кыргыз Республикасынын калкынын социалдык ооруларынын айрым аспектилери / [Текст] А.А. Саякбаева , А.Т. Аттокурова [ж.б.] “ДСУга мүчөлүк: илимий изилдөөлөрдүн келечеги жана эл аралык технология рыногу” IX Эл аралык илимий-практикалык конференциянын жыйнагы // Материалдардын VIII Эл аралык Илимий-практикалык Конференция . III том . Квебек ( Канада ). 2024. 144-151-бб.

18. **Аттокурова А.Т.** Кыргызстандын эмгек рыногундагы гендердик асимметриянын айрым аспектилери [Текст] / А.А. Саякбаева , А.Т. Аттокурова // Коом. 2024. № 4-1 (35). <https://www.elibrary.ru/item.asp?id =>
19. **Аттокурова А.Т.** Билим берүүдөгү гендердик айырмачылыктар / [Текст] А.Т. Аттокурова // Борбор Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун жаңылыктары. 2024. № 3(46). МЕНЕН. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id =>
20. **Аттокурова А.Т.** Кыргызстандын демографиялык өнүгүүсүндөгү гендердик айырмачылыктарга статистикалык талдоо [Текст] А.А. Саякбаева , А.Т. Аттокурова // Жыйнакта. бухгалтердик эсеп жана аудит – учурдагы абалы жана өнүгүү келечеги. Ташкент, 2024.

**Аттокурова Алмагуль Токтосуновнанын 08.00.05-экономика жана экономиканы башкаруу; 08.00.12 бухгалтердик эсеп, статистика адистиги боюнча экономика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн «Кыргызстанда гендерологиянын жана феминологиянын өнүгүүсүндөгү көйгөйлөргө институттук жана статистикалык талдоо» темасында жазылган диссертациясынын**

#### **РЕЗЮМЕСИ**

**Негизги сөздөр:** гендер, гендерология, феминология, гендердик айырмачылыктар, гендердик диспропорциялар, гендердиктен салмактуулук, гендердик саясат, демографиялык өнүгүү, үй-бүлө институту, социалдык маанилүү оорулар, эмгек рыногу.

**Диссертациялык изилдөөнүн объектиси** болуп гендердик көз карашта Кыргыз Республикасындагы институционалдык структуралар, экономикалык жана социалдык процесстер саналат.

**Изилдөөнүн предмети** – заманбап коомдун өнүгүүсүндөгү гендердик дисбаланстын социалдык-экономикалык аспектилери.

**Изилдөөнүн максаты жанамилдеттери.** Диссертациянын максаты – аялдардын экономикалык абалына жана өлкөдө гендердик теңчиликке жетишүүгө таасир этүүчү негизги тоскоолдуктарды жана факторлорду аныктоо үчүн Кыргыз Республикасында гендердик изилдөө жана феминологияны өнүктүрүүгө байланышка институционалдык жана экономикалык көйгөйлөргө комплекстүү талдоо жүргүзүү. .

**Изилдөө ыкмалары:** жалпы илимий, экономикалык жана математикалык изилдөө ыкмалары: илимий абстракциялоо ыкмасы, маанини экспликациялоо ыкмасы, монографиялык, логикалык, салыштырма анализ, статистикалык-экономикалык, структуралык-функционалдык ыкмалар, эсептөө-конструктивдүү, графикалык методдор, корреляциялык-регрессиялык методу, статистикалык болжолдоо методу, экономикалык моделди куруу.

**Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы:** - гендерологиянын жана феминологиянын теориялык жана укуктук негиздерин

жалпылоонун негизинде «гендер» аныктамасына автордук аныктама берилген;

- Гендердик изилдөөлөрдү ретроспективдүү кароонун, глобалдык масштабда гендердик теңчиликке талдоо жүргүзүүнүн жана гендердик саясаттын аркасында гендерологиянын жана феминологиянын методологиялык жана институционалдык аспектилери такталды;

- Кыргыз Республикасынын экономикасынын демографиялык өнүгүүсүндөгү гендердик диспропорцияларды талдоо жолу менен анын негизги тенденциялары аныкталган, коомдун социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү жана калктын репродукциясындагы үй-бүлө институтунун ролу, улуттун денсоолугунун гендердик көйгөйлөрү аныкталган;

- билим берүүнүн гендердик профили, КР калкынын жашоо деңгээлинин гендердик аспектилери, эмгек рыногу аныкталган, калктын социалдык-экономикалык абалынын гендердик мүнөздөмөлөрү аныкталган;

- Гендердик теңчиликке жетишүү контекстинде демографиялык өнүгүүнүн траекториялары белгиленген;

-Гендердик теңчиликти экономикалык жана социалдык турмуштун бардык аспектилерине интеграциялоо катары эмгек рыногун гендердик шайкеш келтирүү багыттары сунушталган;

- 2035-жылга чейин социалдык-экономикалык өнүгүүнүн гендердик көрсөткүчтөрүнүн болжолдуу баа берүүлөрү;

-Гендердик тең салмактуулукту гармонизациялоонун стратегиялык моделдери иштелип чыккан.

**Колдонуу деңгээли:** Изилдөөнүн натыйжалары КУУда сыналган. Ж. Баласагын. Практикалык сунуштар гендерологиянын жана феминологиянын теориясын жана методологиясын өнүктүрүүгө багытталган.

**Колдонуу чөйрөсү:** изилдөөнүн натыйжалары Кыргыз Республикасында гендердик теңчиликтин контекстинде социалдык секторду өнүктүрүү боюнча стратегиялык башкаруу чечимдерин болжолдоо жана кабыл алуу менен алектенген министрликтердин жана ведомстволордун ишинде колдонулушу мүмкүн. Диссертациянын негизги жоболору Кыргыз Республикасынын ЖОЖдорунда окутуучулар, аспиранттар жана студенттер тарабынан да колдонулушу мүмкүн.

## РЕЗЮМЕ

диссертации **Аттокурова Алмагуль Токтосуновнана** тему: «**Институциональный и статистический анализ проблем развития гендерологии и феминологии в Кыргызстане**» на соискание учёной степени доктора экономических наук по специальности **08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством; 08.00.12 – бухгалтерский учет, статистика**

**Ключевые слова:** гендер, гендерология, феминология, гендерные различия, гендерные диспропорции, гендерное равновесие, гендерная

политика, демографическое развитие, институт семьи, социально значимые болезни, рынок труда.

**Объектом диссертационного исследования** определены институциональные структуры, экономические и социальные процессы в Кыргызской Республике в гендерном разрезе.

**Предметом исследования** являются социальные и экономические аспекты гендерных диспропорций развития современного общества.

**Цель и задачи исследования.** Целью диссертационной работы является проведение всестороннего анализа институциональных и экономических проблем, связанных с развитием гендерологии и феминологии КР для выявления ключевых барьеров и факторов, влияющих на экономическое положение женщин и достижение гендерного равенства в стране.

**Методы исследования:** общенаучные, экономико-математические методы исследования: метод научной абстракции, метод экспликации смысла, монографический, логический, сравнительно-сопоставительный анализ, статистико-экономический, структурно-функциональный методы, расчетно-конструктивный, графический методы, корреляционно-регрессионный метод, метод статистического прогнозирования, построения экономической модели.

**Полученные результаты и их новизна:**

– на основе обобщения теоретических и правовых, основ гендерологии и феминологии, дано авторское определение дефиниции «гендер»;

– благодаря ретроспективному обзору гендерных исследований, анализу гендерного равенства в глобальном масштабе и гендерной политики уточнены методологические и институциональные аспекты гендерологии и феминологии;

– посредством анализа гендерных диспропорций в демографическом развитии экономики Кыргызской Республики выявлены основные его тренды, определена роль института семьи в социально-экономическом развитии общества и воспроизводства населения, гендерные проблемы здоровья нации;

– определен гендерный профиль образованности, гендерные аспекты уровня жизни населения Кыргызской Республики, рынка труда и выявлены гендерных особенностей социально-экономического положения населения;

– обозначены траектории демографического развития в контексте достижения гендерного равенства;

– предложены направления гендерной гармонизации рынка труда как интеграции гендерного равенства во все аспекты экономической и социальной жизни;

– даны прогнозные оценки гендерных показателей развития социально-экономического развития до 2035 года;

– разработаны стратегические модели гармонизации гендерного равновесия.

**Степень использования:** результаты исследования апробированы в КНУ им. Ж. Баласагына. Практические рекомендации направлены на развитие теории и методологии гендерологии и феминологии.

**Область применения:** результаты исследования могут использоваться в работе министерств и ведомств, занимающихся прогнозированием и принятием стратегических управленческих решений по развитию социального сектора в контексте гендерного равенства КР. Основные положения диссертации также могут быть использованы в вузах КР преподавателями, аспирантами и студентами.

## SUMMARY

**dissertation by Attokurova Almagul Toktosunovna on the topic "Development of the social sphere of the Kyrgyz Republic and its financial aspects" for the degree of Doctor of Economic Sciences in specialty 08.00.05 – economics and management of the national economy, 08.00.12 - accounting, statistics**

**Key words:** gender, genderology, feminology, gender differences, gender disproportions, gender balance, gender policy, demographic development, family institution, socially significant diseases, labor market.

**The object of the dissertation research** is the institutional structures, economic and social processes in the Kyrgyz Republic in terms of gender.

**The subject of the study** is the social and economic aspects of gender disproportions in the development of modern society.

**The purpose and objectives of the study.** The purpose of the dissertation is to conduct a comprehensive analysis of institutional and economic problems associated with the development of genderology and feminology in the Kyrgyz Republic to identify key barriers and factors affecting the economic situation of women and the achievement of gender equality in the country.

**Research methods:** general scientific, economic and mathematical research methods: the method of scientific abstraction, the method of explication of meaning, monographic, logical, comparative and contrastive analysis, statistical and economic, structural and functional methods, calculation and constructive, graphical methods, correlation and regression method, statistical forecasting method, construction of an economic model.

The results obtained and their novelty:

– based on the generalization of theoretical and legal foundations of genderology and feminology, the author's definition of the definition of "gender" is given;

– thanks to a retrospective review of gender studies, analysis of gender equality on a global scale and gender policy, the methodological and institutional aspects of genderology and feminology are clarified;

– by analyzing gender disparities in the demographic development of the economy of the Kyrgyz Republic, its main trends were identified, the role of the

family institution in the socio-economic development of society and population reproduction, and gender issues of national health were determined;

- the gender profile of education, gender aspects of the standard of living of the population of the Kyrgyz Republic, the labor market were determined and gender features of the socio-economic status of the population were identified;

- the trajectories of demographic development in the context of achieving gender equality were outlined;

- directions for gender harmonization of the labor market as the integration of gender equality into all aspects of economic and social life were proposed;

- forecast estimates of gender indicators of socio-economic development until 2035 were given;

- strategic models for harmonization of gender balance were developed.

Degree of use: the results of the study were tested at KNU named after J. Balasagyn. Practical recommendations are aimed at developing the theory and methodology of genderology and feminology.

Scope: the results of the study can be used in the work of ministries and departments involved in forecasting and making strategic management decisions on the development of the social sector in the context of gender equality in the Kyrgyz Republic. The main provisions of the dissertation can also be used in universities of the Kyrgyz Republic by teachers, postgraduates and students.